

Krejčová, Elena

Princip regresivního řazení větných členů

In: Krejčová, Elena. *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 15-62

ISBN 978-80-210-8338-7

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135837>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. PRINCIP REGRESIVNÍHO ŘAZENÍ VĚTNÝCH ČLENŮ

Ve svých studiích o stavbě věty v starších fázích slovanských jazyků pokládá B. Havránek za základní slovosledný faktor **princip regresivního řazení větných členů**. Tento princip fungoval ve slovanských jazycích v důsledku tzv. komplexní autonomnosti slovesa ve větě, typické pro jazyky flektivního a aglutinačního typu (Havránek 1971a: 505, 1973: 5). Odráží se především v častém postavení verba finita na prvním místě ve větě (věty měly strukturu *Verbum – Nomen*). Tento typ věty představuje jasně lineární řazení členů.

Princip regresivního řazení větných členů se projevuje nejenom v predikaci, ale i v determinaci, určuje lineární sled jak členů základních, tak členů determinovaných a determinujících. V starších fázích vývoje slovanských jazyků existovala určitá typologická souvislost mezi postavením větných členů v predikaci a determinaci. V těch jazycích, kde byl predikát obvykle v prepozici, je řazení větných členů v determinaci regresivní. Projevuje se slovosledem *Nomen – Adjektivum*, *Nomen – Pronomen demonstrativní/posesivní*, *Nomen – Genitivní konstrukce* (Havránek 1973, Greenberg 1967, Deszö 1968).

Tyto slovosledné modely, charakteristické pro nejstarší fáze vývoje slovanských jazyků, během dalšího vývoje jednotlivých jazyků ustoupily před postupnou **racionalizací**, neboli **evropeizací** (v Havránkově terminologii) slovanské věty, zvláště v jazycích spisovných (Havránek 1971a: 505, Havránek 1973: 5).

Některé z těchto slovosledných tendencí přetrvávají i v dnešních slovanských jazycích dodnes, některé jsou už ve starších fázích vývoje těchto jazyků pocíťovány jako archaické.

1.1. Postpozice determinantů

V této kapitole budeme sledovat změny ve slovosledu v rámci nominální skupiny, budeme věnovat pozornost zvláště těm příkladům, kde lze vypořadovat zárodky nových slovosledných tendencí (jako např. kladení determinujících členů před determinované substantivum, i když v řeckém originálu je jejich pořadí opačné). Pokusíme se také o vysvětlení těch případů, kdy se slovanský text v rámci atributivního syntagmatu odchyluje od znění řecké předlohy, ale ve svém slovosledu nejeví žádné zřejmé progresivní tendence.

1.1.1. Adjektivum ve funkci shodného přívlastku

V poloze holého shodného atributu ve staroslověnských památkách a v pozdějších slovanských evangelních prepisech pozorujeme značnou variabilitu. Na jedné straně je to způsobeno tím, že v řečtině poloha shodného atributu není pevně ustálená – ten totiž může být jak v prepozici, tak v postpozici vůči řídicímu substantivu. Na straně druhé se v těchto textech projevují nové tendence, o kterých předpokládáme, že byly už běžné v mluveném jazyce, ale v psaných textech nejsou početné a neprosazovaly se v nich rovnoměrně (pronikaly do nich teprve později). Hlavní „překážkou“ pro pronikání nových prvků byl i sakrální charakter těchto literárních památek a přirozený konzervatismus písemně tradovaných a ve středověku nezřídka v průběhu staletí opisovaných textů.

V následujících verších pozorujeme slovosledný jev, který je charakteristický pro památky z 12. a 13. století – shodný atribut už je v prepozici v rámci nominální fráze, čímž se odlišuje od řecké předlohy a od znění sledované staroslověnské památky:

Lk 5:38

Mar., Ban., Dobrom. **НѢ ВИНО НОВО ВЪ МѢХѢХЪ НОВЪХЪ ВЪЛИВАТИ. І ОБОЄ СЪБЛЮДАЕТЪ СѦ.**

Kjust. **НЖ НОВОЄ ВИНО ВЪ МѢХѢХЪ НОВЪХЪ ВЛИВАТИ. І ОБОЄ СЪБЛЮДАЕТСѦ.**

Řecké znění tohoto verše je ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. Je zajímavé, že v Kjustendilském evangeliu je provedena změna slovosledu jen v první nominální skupině; v druhé nominální frázi, která je strukturně identická s tou první, slovanský opisovač zachovává původní znění ve shodě s řečtinou a s Mariánským čtveroevangeliem. Možná je to svědectví toho, že v tu dobu se tento slovosledný typ jmenného syntagmatu teprve začínal prosazovat a slovanský opisovač proto váhal s jeho použitím.

V Dobromirově evangeliu se rovněž setkáváme s projevením této progresivní tendence:

Lk 8:8

Mar., Kjust., Vrač., Ban. **а доуѣгоѣ паде на земи доврѣ. и прозавѣ сътвори плодъ сътократицеѣж.** (za NTG καὶ ἕτερον ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν)

Dobrom. **а доуѣгоѣ паде на доврѣ земи. и прозавѣ сътвори плодъ съторицеѣж соуѣгоѣвъ.**

Tato tendence se projevuje ve všech zkoumaných evangeliích, ale s různou frekvencí. Velmi zřídka se setkáváme s takovým příkladem, kdy většina opisovačů podřídila slovanský text nové, progresivní tendenci (Horálek 1954: 224). Většinou konstatujeme slovoslednou změnu v jednom nebo ve dvou ze zkoumaných evangelií, ostatní se pevně drží řeckého a slovanského textově archaického slovosledného modelu:

Lk 9:10

Mar., Dobrejš., Ban., Mir., Kjust. **и възрацьше сѧ апли повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѡ отиде единъ на мѣсто поусто.** (za NTG καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ὑπεχώρησεν κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον)

Dobrom. **и възрацьше сѧ апостоли. повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѡ единъ. отиде на поусто мѣстѡ.**

Lk 4:40

Mar., Mir. **заходаштѡ же сѧнѣцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣшѡмѧ недѣгы различѣны. привождѡахъ ѡ къ немоу.** (za NTG ἄσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν)

Dobrejš., Ban. **Заходаштѡ же сѧнцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣшѡмѧ различны недѣгы. привождахъ къ немоу.**

Z uvedených příkladů je patrné, že zmíněná progresivní tendence se v psaném textu začala vyskytovat teprve v 12. a 13. století.

Další dva verše jsou pozoruhodné tím, že v nich pozorujeme opačnou tendenci, než v Lk 8:8 a Lk 5:38 – v Mariánském čtveroevangeliu (a v řeckém textu) je shodný přívlstek v rámci atributivního syntagmatu v prepozici, ale v slovanském textu v Miroslavově (Mt 13:23), v Dobrejšově a Dobromirově evangeliu (obě Ja17:3) je v postpozici. Tento fakt by se mohl vysvětlit vlivem nějaké odlišné řecké předlohy, ale můžeme taky předpokládat, že slovanský opisovač považoval tento slovosledný model za znak vyššího stylu, a proto ho použil vědomě:

1. Princip regresivního řazení větných členů

Mt 13:23

Mar., Dobřejš., Grig. **а сѣное на добрѣ земли. Съ естъ слышан слово и разумѣвае є.** (za NTG ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς)

Mir. **а сѣное на земли добрѣи. Съ асть слышен слово и разумѣвае.**

Ja 17:3

Mar., Vrač. **Се же естъ вѣчѣнѣи животъ. Да знайтъ тебе единого истиннаго ба. И егоже посъла ꙗсха.** (za ř. αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσιν σέ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν)

Dobřejš., Dobrom. **Се же естъ жизнь вѣчна. Да знажъ тебѣ истиннаго ба. И егоже посъла ꙗсха.**

Další verš je pozoruhodný tím, že žádný slovanský evangelní přepis není plně identický se zněním řecké předlohy. V slovanském textu se totiž vyskytuje jak prepozice, tak postpozice kongruentního atributu. V prvním atributivním syntagmatu (Mar. **на добрѣ земли**) se většina námi sledovaných přepisů shoduje se zněním řeckého textu (τὴ καλῆ γῆ), jenom ve Vračanském evangeliu nacházíme postpozici adjektiva. Motivace této slovosledné změny by mohla být stejná jako u Mt 13:23 a Ja 17:3. Co se týče dalšího atributivního syntagmatu v tomto verši, všechna excerpovaná evangelia se liší od řeckého originálu. V řečtině totiž obě adjektiva ἀγαθός a καλός ve funkci shodného atributu následují za substantivem ἡ καρδία. V slovanských prepisech je přídavné jméno **добръ** za řecké ἀγαθός v prepozici a přídavné jméno **благъ** za řecké καλός v postpozici. Možná se tato slovosledná změna dá vysvětlit vlivem tendence klást determinující člen před determinovaný, ale není dost jasné, proč se tato tendence neuplatnila na celý shodný přívlástek, nýbrž jenom na jeho první část:

Lk 8:15

Mar., Kjust., Dobrom., Van. **А еже на добрѣ земли сии сжтъ. иже добрѣмъ срѣдѣцемъ и благомъ. слышавъше слово дръжатъ.**

Vrač. **А иже на земли добрѣи. сии сжтъ иже добрѣмъ срѣдѣцемъ и благѣмъ. Слышажце слово и дръжатъ ж.**

NTG τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῆ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον

V některých evangeliích se setkáváme nejenom se slovoslednými změnami, ale i s lexikálními – v dalším verši ve všech evangeliích ve funkci shodného atributu je číslovka **ѣдинъ** ve funkci zájmena neurčitého, jenom v Kjustendilském evangeliu slovanský opisovač použil synonymní **ѣтеръ**, a to v prepozici. Je zajímavé, že v řečtině není slovo ἄνθρωπος nijak determinováno (καὶ ἴδου ἄνθρωπος τις ἦν ὑδρωπικός); slovanští opisovatelé však k tomuto substantivu dodali atri-

but. Znění tohoto verše v Banickém evangeliu je trošku odlišné – pozorujeme tam změnu nikoliv slovosledu, ale větosledu; navíc tam kongruentní atribut chybí (ve shodě s řeckým originálem).

V tomto verši číslovka **ѣДИНЪ** nevyjadřuje enumeraci, ale spíše neurčitost, a proto ji v našem příkladu můžeme považovat za synonymum slova **ѣТЕРЬ**. Používání této číslovky ve funkci neurčitého zájmena je prostředek obecně slovanský – je charakteristický pro staroslověnštinu, je běžný v pozdějších památkách, a taky v současné bulharštině (*един човек*), srbštině (*један човек*), chorvatštině (*jedan čovjek*).

Lk 14:2

Mar., Dobřejš., Vrač. **И се ѠВКЪ ѣДИНЪ ИМЪ ВОДЪНЪИ ТРЪДЪ. БѢ ПРѢДЪ НИМЪ.**

Kjust. **И се ѣТЕРЬ ѠВКЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ. БѢ БО ПРѢДЪ НИМЪ.**

Ban. **БѢ ЖЕ ТОУ ѠВКЪ ПРѢД НИМЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ.**

Z adjektiv mají ve staroslověnštině výraznou tendenci k postpozici zejména adjektiva posesivní a adjektiva relační. Postpozice relačních adjektiv byla pravděpodobně vyvolávána vztahem k řeckému originálu. Řečtina totiž měla omezenou možnost vytvořit adjektiva relační a posesivní adjektiva nevytvářela vůbec. Pravidelně bylo užíváno adnominálního genitivu místo shodného adjektivního přívlastku. Ve staroslověnštině se však tento genitiv překládá adjektivem, které je kladeno za určovaným substantivem, protože adnominální genitiv stojí v řečtině většinou v postpozici (Pallasová 1982: 72). V pozdějších slovanských památkách pozorujeme stejnou tendenci jako u adjektiv kvalitativních – kladení přídavného jména před určované podstatné jméno.

Lk 6:16

Mar., Mír., Kjust., Dobrom. **и ИЮДЪ ИСКАРНЮТЪСКААГО. иже вЪИСТЪ и ПРѢДАТЕЛЬ.**
(za NTG καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώθ, ὃς ἐγένετο προδότης)

Ban. **ИСКАРНЮТЪСКААГО ИЮДЪ. иже вЪИСТЪ ПРѢДАТЕЛЬ.**

Jak už bylo uvedeno, v poloze holého shodného atributu v těchto památkách pozorujeme značnou variabilitu, ale přesto si v jednotlivých evangelních prepisech můžeme všimnout určité tendence. Nejčastěji byla postpozice atributu v řečtině nahrazována prepozicí v Banickém a Kjustendilském evangeliu. Tam taky nikde nebyla uplatněna opačná tendence, totiž kladení přídavného jména do postpozice, když v řeckém originálu a v jiných slovanských rukopisech byla prepozice. V Dobřejšově, Dobromirově a Vračanském evangeliu se setkáváme s oběma tendencemi, bez převahy jedné či druhé. Srbské památky tohoto období se po této stránce ve srovnání s řeckým zněním téměř nemění – v Grigorovičově evangeliu nebyla provedena žádná slovosledná změna v rámci nominální fráze; v Miroslavově se

1. Princip regresivního řazení větných členů

slovosled atributivního syntagmatu mění jenom jednou, a to tak, že adjektivum bylo dáno za substantivum, kdežto v Mariánském čtveroevangelium a v řečtině bylo jejich pořadí opačné. Můžeme zobecnit, že srbské památky se důsledněji drží řecké předlohy než bulharské. V těch se již signály nových slovosledných modelů objevují. Počet provedených změn uvádím pro lepší přehled v následující tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice adjektiva v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice adjektiva v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	1	0
Dobřejš.	2	2
Vrač.	2	2
Ban.	7	0
Kjust.	5	0
Dobrom.	3	2
Mir.	0	1
Grig.	0	0
Celkový počet	20	7

V této otázce se současné slovanské jazyky liší už od stavu ve starších památkách; v nich jsou tyto tendence, o kterých jsme napsali jako o nástupjících, už obligatorní. V současných slovanských jazycích je bezpříznakovou polohou holého adjektivního atributu prepozice, základní pořadí členů atributivního syntagmatu je **přívlastek (determinans) – substantivum (determinatum)** (Bělíčová – Uhlířová 1996: 209, Mistrík 1996: 50, Příruční mluvnice češtiny 1995: 499). Jenom v polštině postpozice adjektiva (druhového přívlastku) existuje vedle prepozice přídavného jména v rámci nominální skupiny jako slovosled základní (např. *język polski*). V ostatních slovanských jazycích je postpozice adjektiva vždy nějak příznaková, sémanticky distinktivní (vyjadřuje emocionální zabarvení promluvy, signalizuje stylistickou charakteristiku textu apod.).

V současných slovanských jazycích rovněž existuje tzv. aktualizovaná postpozice adjektivního atributu. O aktualizacím příznaku postponovaného adjektiva mluvíme tehdy, je-li zdůrazněno jakožto obsahový prvek, kterého se komunikace v daném momentu týká především, a klade-li se důraz spíše na vlastnost samu než na jejího nositele (Lesy kolem Křivokláta jsou lesy hluboké a mlčenlivé) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 209, Mluvnice češtiny 3, Skladba 1987: 162, Uhlířová 1988: 272). Této aktualizované postpozice se hodně užívá v západoslovanských a východoslovanských jazycích, jihoslovanské jazyky v mnohem větší míře zachovávají prepozici; prostředkem aktualizace příznaku je intonační zdůraznění. V dnešní bulharštině se do postpozice dostávají jen adjektiva hodnotící většinou pouze po substantivu s obecnou, kategoriální sémantikou, v nominální frázi bez členu, přičemž

dominující substantivum nelze současně rozvíjet preponovaným atributem (Pechlivanova – Burov 1989).

V slovanských jazycích existuje pak diferenciativní postpozice adjektiva ve vlastních jménech historických osobností a tradicionalismech (*Karel Čtvrtý*, *Климент Охридски*, *Země Koruny české*), a taky tehdy, má-li atribut funkci enumerační – ve výčtech, seznamech apod., často mimo souvislý text (Běličová – Uhlířová 1996: 210, Mistrík 1966: 33, Dvonč 1968: 298). Ve všech západoslovanských a východoslovanských jazycích se setkáváme s postpozicí přídavného jména v terminologii některých oborů (např. v chemii, fyzice, botanice, zoologii, anatomii, aj.), která byla vytvářena podle latinského modelu (*kyselina octová*, *havran polní*), kdežto v současné bulharštině je v těchto případech přítomna jenom prepozice (*оцетна киселина*), podobně jako i v srbštině (*супштетна киселина*). Postpozici atributu pozorujeme i v textech s náboženskou tematikou. Ta byla také zdůvodněna vlivem latiny (hlavně v západoslovanských jazycích) a vyvolává dojem starobylého stylu (např. č. *Matka Boží*, slov. *Matka Božia*, bulh. *Майка Божия*, srb. *Мажка Божја*) (Pauliny 1950/1951: 199, Příruční mluvnice češtiny 1995: 500)¹.

Celkem vzato, jihoslovanské jazyky využívají postpozice adjektiva v mnohem menší míře, a to nejčastěji jako prostředku stylově příznakového, fungujícího jako příznak knižnosti, slavnostnosti, rétoričnosti.

1.1.2. Zájmena ve funkci shodného přívlastku

Slovosledná inverze ve slovanských textech je oproti řecké předloze nejčastější u zájmen a číslovek (Pallasová 1982: 74). U zájmen, která plní stejnou syntaktickou funkci jako přídavná jména – totiž funkci shodného přívlastku v atributivních syntagmatech –, pozorujeme stejné slovosledné tendence jako u adjektiv. Tendují sice k prepozici, ale je taky hodně případů, kdy slovanský opisovač klade zájmeno za substantivum, i když je ve staroslověnské a řecké předloze v prepozici. Podle zpracovaného materiálu můžeme soudit, že situace je dost komplikovaná a že pozice pronomin ve funkci shodného atributu v nominální frázi v textech z 12. – 13. století ještě není ustálena. Pozorujeme značnou variabilitu v rámci téže památky a nelze říct, že výrazně převládá ten či onen slovosledný model.

Jak už bylo zmíněno v podkapitole o postavení adjektiv, i o postavení zájmen platí, že málokdy pozorujeme slovoslednou změnu ve všech slovanských památkách; tyto změny jsou spíše ojedinělé a vyskytují se většinou jen v jednom ze slovanských prepisů.

¹ Postponovaný přívlastek se vyskytuje rovněž ve frazémeh typu *pravda pravdoucí, tma tmoucí* (zde jde o přívlastek s významem stupňovacím) (Příruční mluvnice češtiny 1995: 500).

1. Princip regresivního řazení větných členů

1.1.2.1. Postavení posesivních zájmen ve funkci shodného přívlastku

Ve funkci shodného atributu fungují všechna posesivní zájmena, u každého druhu byly zaznamenány slovosledné změny.

V evangelním textu mladších rukopisů pozorujeme – stejně jako u adjektiv – snahu klást zájmeno jakožto člen determinující před determinované podstatné jméno:

Mt 9:14

Mar. тогда пристѣпиша къ нему оученици иоанови глаголюще. по что мы и фарисѣи постимъ сѧ много. А оученици твои не постятъ сѧ. (za NTG οἱ δὲ μαθηταὶ σου οὐ νηστεύουσιν)

Ban. тогда пристѣпиша къ немѣ оученици иовани глаголюще. почто мы фарисеи постим сѧ много. А твои оученицы не постятъ сѧ.

Velmi často se ale setkáváme s faktem, že slovanští opisovatelé kladou přívlastňovací zájmeno za určované substantivum, ačkoliv v řeckém textu je zájmeno v prepozici (Horálek 1954: 227). U posesivních zájmen se tato slovosledná tendence projevuje s mnohem větší frekvencí než u adjektiv. U adjektiv se vyskytla celkem čtyřikrát, kdežto u zájmen devětatřicetkrát z celkového počtu 51 provedených změn. V případě posesivních zájmen je ve všech sledovaných památkách postpozice takřka důsledná. Tento fakt by bylo možno vysvětlit snahou opisovačů zachovat vyšší styl biblického textu použitím tohoto modelu, ale není dost jasné, proč právě u zájmen se tato tendence projevovala výrazněji. Možná tomu tak bylo proto, že adjektiva ve staroslověnětině měla postavení volnější, kdežto zájmenná postpozice měla stylistickou příchuť „biblismu“ (Večerka 1984: 185).

V následujících verších pozorujeme silnou tendenci zájmen k postpozici:

Lk 6:47

Mar., Mir., Dobrom., Ban. Въсѣкъ градъ къ мнѣ и слышави слова моѣ и творѧ ѣ. скажж азъ кому естъ подобенъ.

Kjust. Въсѣкъ бо градъ къ мнѣ и слышави моѣ слова и творитъ ѣ. скажж вамъ кому естъ подобенъ. (za NTG Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρὸς με καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων καὶ ποιῶν αὐτοῦς)

Lk 11:17

Mar., Dobrom. онъ же вѣды ихъ помышлениѣ. Рече имъ (za ř. αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα εἶπεν αὐτοῖς)

Dobřejš., Ban. онже вѣды помышлениѣ ихъ. Рече имъ

Lk 11:48

Mar. Dobrom. ѣко ти оубо избиша ѧ. Вы же зиждете ихъ гробы. (za NTG ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα)

Dobrejš., Ban. **Ѣко ти извншж ѿ. Вты же зиждете гробы ихъ.**

Lk 9:26

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **лже во аште постыднтъ сѧ мене и моихъ словесъ. Гего снѣ члскты постыднтъ сѧ.** (za NTG ὅς γὰρ ἄν ἐπαισχυνθῆ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους)

Dobrejš. **иже во постыднтъсѧ мене и словесъ моихъ. Гего и снѣ члсктын постыднтъсѧ его.**

V dalším případě je patrné, že existovala nejistota, pokud jde o místo posesiva ve funkci shodného přívlastku. Jak ukazuje Banické evangelium, v identických syntaktických konstrukcích v tomtéž verši zaujímá přivlastňovací zájmeno jednak prepozici – ve shodě s řečtinou (NTG μου τὸ αἷμα – **мож кръвь**), jednak postpozici – na rozdíl od řecké předlohy (NTG μου τὴν σάρκα – **плать мож**). Avšak v Ja 6:54 se text tohoto evangelia drží slovosledu řeckého originálu (v obou nominálních frázích se zájmeno nachází před podstatným jménem). Je to další svědectví toho, že místo zájmena jakožto shodného atributu nebylo ustáleno.

Ja 6:56

Mar., Dobrejš., Dobrom. **Ѣды мож плать и пиан мож кръвь. Вь мнѣ прѣбываатъ и азъ вь немъ.** (za NTG ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα)

Vrač. **Ѣды плать мож и пни крвь мож. Вь мнѣ прѣбываеъ и азъ вь немъ.**

Ban. **Ѣды плать мож и пиж мож кръвь. Вь мнѣ прѣбываеъ и азъ вь немъ.**

V tomto i v dalším verši rovněž pozorujeme, že ve Vračanském evangeliu takovéto kolísání neexistuje a že tam slovanský opisovač dává přednost konstrukci s postpozicí:

Ja 6:54

Mar., Dobrejš., Dobrom., Ban. **Ѣды мож плать и пиан мож кръвь. лмать живота вѣчнѧаго. И азъ вьскрѣшж и в послѣднии днь.** (za NTG ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα)

Vrač. **Ѣды плать мож и пни крвь мож. лмать животъ вѣчнѧин. И азъ в'скрѣшоу и в послѣднии днь.**

Též v dalších uvedených verších je patrné, že pozice posesiva ve funkci shodného atributu nebyla úplně ustálená, že slovanští opisovači váhali při jejich umísťování v rámci nominální fráze, a to nejen v různých památkách, ale i v rámci jedné a téže památky. V Mar. Mt 23:8 se staroslověnský text drží slovosledu řeckého originálu, ale v následujícím verši přivlastňovací zájmeno **вашъ** je už v postpozici:

1. Princip regresivního řazení větných členů

Mt 23:9

Mar., Vrač. **и отъца не нарицаете себѣ на земли. Единъ бо естъ отъць вашъ. иже естъ ннвсхъ.**

Dobrejš., Mir., Ban. **и уца не нарицаете себѣ на земли. Единъ бо естъ вашъ утецъ. иже естъ на небесехъ.** (za NTG εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατήρ)

Stejný jev pozorujeme např. v Dobrejšově evangeliu, kde v Mt 23:9 zájmeno **вашъ** je v prepozici vůči řídicímu substantivu ve shodě s řeckým zněním, ale v Ja14:1 je v pozici za podstatným jménem. Obdobná situace nastala u zájmena **свои** – v Mariánském a Banickém evangeliu Mt 26:52 je zájmeno **свои** v postpozici k určovanému podstatnému jméno **ножь**, ale v prepozici k **мѣсто** (na rozdíl od řeckého originálu):

Ja 14:1

Mar., Dobrom. **да не съмжшгаатъ сѧ ваше срдце. Вѣроуите въ ѣа и въ ма вѣроуите.** (za NTG Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία)

Dobrejš., Vrač., Ban. **нж да не смжцаетсѧ срдце ваше. Ни Ѹстрашаеть. Вѣроуите въ ѣъ и въ ма вѣроуите.**

Mt 26:52

Mar., Ban. **Тѣгда гла емоу исъ. Вѣзврати ножь свои въ свое мѣсто. Вси бо приемъше ножь ножемъ погъвнжтъ.**

Vrač., Mir. **Тогда гла емоу исс. Вѣзврати ножь свои въ мѣсто свое. И вси приемъше ножь ножемъ погъвнжтъ.** (za NTG ἀλόστρεψον τὴν μάχαιράν σου εἰς τὸν τόπον αὐτῆς)

Důkazem neustálené pozice shodného atributu vyjádřeného zájmenem jsou i další dva verše. Texty Vračanského a Banického evangelia se např. liší ve svém slovosledu v rámci stejné fráze ve dvou sousedních verších. V jednom případě se slovanský přepis drží znění Mariánského čtveroevangelia a řeckého textu, v druhém mění pozici zájmena, a to vždycky ve prospěch modelu s postpozicí shodného atributu:

Mt 7:24

Mar., Ban., Grig. **Всѣкъ оубо иже слышитъ словеса моѣ си и творитъ ѣ. оуподоблж и мжжж мждроу. иже созъда храминнж свои на камене.**

Vrač., Mir. **Всѣкъ иже слышитъ словеса моѣ сѧ. и сътворитъ ж. оуподоблж и мжжж мждроу. иже създа своа храминнж на камени.** (za NTG ὅστις ὁκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν πέτραν)

Mt 7:26

Mar., Mir., Vrač. **и всѣкъ слышии словеса моѣ си и не твори ихъ. Оу-**

ПОДОВИТЬ СѦ МЖЖЖ ВОУЖ. ІЖЕ СОЗЪДА СВОИЖ ХРАМИНЖ НА ПѢСЦѢ. (za NTG ὄστις ᾠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν ἄμμον)

Ban., Grig. и весь слъшжи словеса моѣ си и не твора ихъ. Оуподовла и мж жѣ воую. иже съзѣда храминж своа на пѣсцѣ.

V dalších dvou verších se setkáváme také se změnou slovního druhu – v řečtině je použito přídatné jméno ἴδιος se sémantikou „svůj, vlastní“, kdežto slovanský text má posesivum ve funkci shodného přívlastku:

Lk 6:44

Mar., Mir., Dobrom., Ban. всѣѣко во дрѣво отъ плода своего познаатъ сѦ.

Kjust. всѣѣко дрѣво отъ своего плода познаеть сѦ. (za NTG ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρπῷ γινώσκεται)

Mt 22:5

Mar., Mir., Grig., Dobřejš., Vrač. они же не рождѣше отидж. Овѣ на село свое овѣ на коуплаж своиж.

Ban. они же не раждѣше отидж. Увѣ на свок село. Увѣ же на коупла своа. (za NTG ὅς μ'εν εἰς τὸν ἴδιον ἀργόν, ὅς δ'ε ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτῷ)

Ze všech slovanských prepisů Mt 22:5 se jenom Banické evangelium drží znění řeckého originálu. Jiný slovosled v ostatních evangeliích byl možná způsoben vlivem odlišné řecké předlohy. Je také pravděpodobné, že slovanští opisovači chtěli zachovat slovosled identických konstrukcí se stejnou syntaktickou funkcí.

Samozřejmě v slovanských evangelních prepisech existuje i opačná tendence – v mladších rukopisech je to snaha klást někdy posesivum před určené substantivum – na rozdíl od řecké předlohy a starších slovanských textů:

Lk 9:43

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban. рече къ оученикомъ своимъ (za NTG εἶπεν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῷ)

Dobřejš., Mir. рече гдѣ къ своимъ оученикомъ

Mt 22:3

Mar., Mir., Grig., Dobřejš., Ban. і посъла рабы свои призъвати зъвантыѦ на бракъ. і не хотѣхж прити. (za NTG καὶ ἀπέστειλεν τοὺς δούλους αὐτῷ)

Vrač. і посла свои рабы призвати звантыж на бракъ. і не хотѣхж прити.

Lk 15:15

Mar., Kjust., Vrač., Ban. и шедѣ прилѣпи сѦ единомъ отъ жителъ тоиѦ странты. И посъла и на села своѣ пастъ свиини. (za NTG καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀργοὺς αὐτῷ βόσκειν χοίρους)

1. Princip regresivního řazení větných členů

Dobrejš. и шедъ прилѣпи са единомоу отъ жителъ тоахъ страны. И посъла и на своѣ села паство свинниа.

Další verš je jedním z mála příkladů, kdy se ve většině slovanských přepisů prosadila progresivní slovosledná tendence:

Lk 13:15

Mar., Dobrejš., Dobrom. Къждо васъ въ соботѣ. Не отрешаатъ ли своего вола ли ослѣла отъ ꙗслии. И ведъ напаѣатъ.

Kjust., Vrač., Ban. Къждо васъ всоботѣ. Не отрѣшаатъ ли вола своего или ослѣла отъ ꙗслии. И веды напаѣеть и. (za NTG οὐ λύει τὸν βόυν αὐτοῦ)

Je zajímavé, že v případě postavení přídatného jména jakožto shodného atributu se v některých středobulharských památkách výrazně projevuje jenom jedna slovosledná tendence provedení změny oproti znění řeckého originálu a Mariánského čtveroevangelia (např. v Banickém evangeliu – tendence klást adjektivum před substantivum v rámci atributivního syntagmatu), zatímco o posesivních zájmenech plnicích stejnou syntaktickou funkci totéž říct nemůžeme. V každé památce se setkáváme s oběma slovoslednými modely, i když u všech mírně převažuje tendence klást pronomén do postpozice (na tento fakt ve staroslověnských památkách upozornili také M. Noha a R. Večerka – Noha 1971; Večerka 1979a, 1979b). Toto se výrazněji projevuje v Banickém a Vračanském evangeliu, v menší míře pak v Dobrejšově. Je zvláštní, že pokud jde o pozice zájmen, tyto evangelní přepisy se ukazují jako texty mnohem konzervativní, ale při zkoumání postavení přídatných jmen zjistíme, že právě zde novější tendence se odrážejí nejvíce. V Dobromirově evangeliu je počet změn ve prospěch jedné či druhé tendence vyrovnaný. V Kjustendilském evangeliu jsem neregistrovala žádnou změnu, jeho text se důsledně drží slovosledné struktury řecké předlohy. V srbských evangeliích nebyla provedena žádná změna ve prospěch progresivního slovosledného modelu – tento stav je shodný se statistikou o postavení přídatných jmen, ale s tím rozdílem, že srbské památky dodržovaly řecký slovosled v atributivních syntagmatech s přídatným jménem většinou bez výjimky, zatímco v postavení zájmen (kdy nesledovaly řecký slovosledný model) vždy dávaly přednost konstrukcím, ve kterých bylo zájmeno v postpozici. V následující tabulce uvádím počet a druh provedených změn:

Název evangelia	Změna postpozice posesivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice posesivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	3	5
Dobrejš.	3	6
Mir.	0	4

Název evangelia	Změna postpozice posesivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice posesivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Grig.	0	6
Kjust.	0	0
Dobrom.	2	2
Vrač.	1	8
Ban.	3	8
Celkový počet	12	39

1.1.2.2. Postavení kolektivních zájmen ve funkci shodného přívlastku

Na rozdíl od přívlastňovacích zájmen se u kolektivních zájmen **всьь**, **толникъ** (sémanticky sem můžeme zařadit i zájmenné adjektivum **мъногъ**) častěji objevuje prepozice v těch případech, kdy se slovanský text liší od řeckého originálu i od znění Mariánského čtveroevangelia (v řeckém textu jsou v uvedených atributivních syntagmatech v převážné většině přídavná jména, která jsou překládána zájmeny):

Mt 26:59

Mar., Dobřejš., Vrač., Ban. архирен же и старьци. и сьнемь всьь. и скаахж лъжа съвѣдѣтелѣ на ꙗса. ꙗко да оубиють и. (za NTG Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ συνέδριον ὄλον)

Mir. архирѣи же и старци. и всьь сномь. и скахю лъжа съвѣдѣтелѣ на ꙗса. ꙗко да оубиють и.

Lk 7:21

Mar., Mir., Ban. въ тѣ часѣ и сцѣли мѣногѣ отъ неджгѣ. и ранѣ и дѣхъ зъль. и мѣногомъ слѣпомъ дарова прозрьѣние.

Dobrom. въ тѣже чѣсь и сцѣли ꙗсѣ мѣногѣ. отъ неджгѣ. и ранѣ. и отъ дѣхъ зъль. и слѣпыи мѣногомъ дарова прозрьѣние. (za NTG καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο βλέπειν)

Lk 8:27

Mar., Mir., Dobrom., Vrač., Ban. и шедъшоу же емоу на землж. Ѣрѣте и мжжъ единъ отъ града. и же имѣ вѣсы отъ лѣтъ мѣногъ. (za NTG ἔχων διαμόνια καὶ χρόνω ἰκανῶ)

Kjust. низшедъшоу же кмоу на зема. Ѣрѣте его мжжъ ктеръ ѿ града. и же имѣаше вѣсь ѿ мнѣ лѣтъ.

V řeckém originálu jsou v případech, když je ve slovanském textu kolektivní zájmeno **всьь**, vždy přídavná jména ὅλος se sémantikou „celý“, nebo πᾶς s významem „celý, každý, všechen“. Jejich polohu v prepozici i postpozici v řeckém textu můžeme vysvětlit právě jejich slovnědruhovou povahou (jak už bylo zmíněno

1. Princip regresivního řazení větných členů

v podkapitole o postavení přídavného jména jakožto shodného atributu, adjektiva v řečtině nemají pevně ustálené místo v rámci atributivního syntagmatu).

Stejně jako u adjektiv i zde se setkáváme se specifickým opisovatelským postupem – přestože je v řeckém textu ὄλος nebo πᾶς v prepozici, slovanský opisovač klade kolektivum, kterým překládá tato řecká adjektiva, do postpozice. I v těchto případech lze uvažovat o tom, že to mohlo být způsobeno vlivem odlišné řecké předlohy, ale my se spíše přikláníme k vysvětlení, že je to výsledek pravděpodobné snahy opisovačů zaměnit tuto konstrukci konstrukcí staršího typu s postpozicí determinantu, protože si mysleli, že tím text nabude charakteru textů vyššího stylu. Další verše jsou důkazem toho, že pozice kolektivního zájmena **всѣ** v středobulharských památkách ještě není ustálena:

Mt 18:16

Mar., Dobřejš., Vrač. **да въ оустѣхъ двѣю ли тринъ свѣдѣтель станеть всѣкъ глѣ**. (za NTG σταθῆ πᾶν ῥῆμα)

Ban. **да въ оустѣхъ двою или трою свѣдѣтель станеть глѣ всѣ**.

V tomto verši rovněž pozorujeme jednu lexikální změnu: v jednotlivých památkách bylo řecké πᾶς přeloženo různými zájmeny – jednak zájmenem **всѣкъ** (ve většině evangelií), jednak zájmenem **всѣ** (v Banickém evangeliu).

Tentýž jev (kolísání v postavení atributu) pozorujeme i u postavení kolektivního zájmena **много**. V dalších příkladech lze ve Vračanském a Grigorovičově evangeliu zjistit fakt, že slovanský opisovač kladl zájmeno **много** za substantivum. Možná to byly přepisy z jiné řecké předlohy, anebo je to další důkaz toho, že pozice shodného atributu v srbských a bulharských písemných památkách z 12. – 13. století ještě nebyla úplně ustálena:

Ja 6:5

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ba n., **възведъ же очи ѿсѣ видѣвъ ꙗко много народъ градеть къ нему.** **гла къ филипоу.** **чимъ коупимъ хлѣвы да ѣдять си.** (za ř. καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν)

Vrač. **възведъ ѿсоуѣ очи свои и видѣвъ ꙗко народъ много градеть к'нему.** **и гла къ филипоу.** **чимъ коупимъ хлѣви да ѣдять си.**

Mt 8:18

Mar., Mir., Vrač., Ban. **оузрѣ же ѿсѣ много народы окръсть себе.** **Повелѣ ити на онъ полъ.** (za NTG [var.] Ἰδὼν δ' ἐὸ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλον περὶ αὐτὸν)

Grig. **Ѹзрѣвъ же ѿсѣ народъ много вкръсть себе.** **И повелѣ ити на онъ полъ.**

V dalších verších pozorujeme projevení progresivní snahy klást determinant před určovaný element, která postupně začala pronikat do psaného jazyka:

Mt 15:33

Dobrejš., Mir., Grig., Ban. ⲓ Ⲅⲗⲏⲗ ⲉⲙⲟⲩ ⲟⲩϥⲛⲉⲛⲓⲥⲓ. Ⲭⲓⲧⲧⲉ ⲕⲗⲃⲟⲩ ⲛⲁⲙⲉ ⲅⲩ ⲛⲟⲩϥⲧⲓⲅⲉ ⲙⲉⲑⲥⲧⲉ ⲕⲗⲉⲃⲉⲧⲉ ⲧⲟⲕⲓⲕⲟ. ⲛⲁⲥⲧⲩⲧⲓⲧⲓ ⲛⲁⲣⲟⲃⲁ ⲧⲟⲕⲓⲕⲁ. (za NTG πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον)

Mar., Vrač. ⲓ Ⲅⲗⲏⲗ ⲉⲙⲟⲩ ⲟⲩϥⲛⲉⲛⲓⲥⲓ. Ⲭⲓⲧⲧⲉ ⲕⲗⲃⲟⲩ ⲅⲩⲱⲑⲙⲉⲙⲉⲧⲉ ⲛⲁ ⲛⲟⲩϥⲧⲓⲅⲉ ⲙⲉⲑⲥⲧⲉ ⲕⲗⲉⲃⲉⲧⲉ. ⲛⲁⲥⲧⲩⲧⲓⲧⲓ ⲧⲟⲕⲓⲕⲟ ⲛⲁⲣⲟⲃⲁ.

Varianty v Mariánském a Vračanském evangeliu se odlišují od řeckého originálu možná proto, že byly upraveny podle jiného řeckého zdroje (mají trochu jinou syntaktickou organizaci), možná z toho důvodu, že se zde projevila tendence klást shodný přívlstek před určované substantivum. Tato tendence se neprojevila v ostatních památkách pravděpodobně proto, že v nich pozorujeme tzv. syntaktický paralelismus – využití identických syntaktických konstrukcí, které jsou v bezprostřední blízkosti (ⲕⲗⲉⲃⲉⲧⲉ ⲧⲟⲕⲓⲕⲟ; ⲛⲁⲣⲟⲃⲁ ⲧⲟⲕⲓⲕⲁ). Slovanský opisovatel tuto konstrukci možná nechtěl porušit, a proto je kolektivní zájmeno ⲧⲟⲕⲓⲕⲟ v obou případech v postpozici.

V následujícím příkladě se pravděpodobně setkáváme opět s jevem zvaným syntaktický paralelismus (jako v Mt 15:33 při umístění zájmena ⲧⲟⲕⲓⲕⲟ), ale tentokrát používá tuto konstrukci slovanský kopista (na rozdíl od řeckého originálu). Prepozice zájmena ⲙⲉⲑⲛⲟⲑⲧⲉ ve funkci shodného přívlasku může být odůvodněna právě použitím tohoto opisovatelského postupu, anebo nově se objevivší tendencí klást v rámci nominální fráze atribut shodný před substantivum:

Lk 12:19

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. ⲓ ⲣⲉⲕⲗ ⲃⲏⲏ ⲙⲟⲉⲛ. ⲃⲏⲏⲉ ⲛⲙⲁⲏⲓ ⲙⲉⲑⲛⲟⲑ ⲃⲟⲃⲣⲟ ⲗⲉⲗⲗⲏⲧⲉ ⲛⲁ ⲃⲉⲧⲁ ⲙⲛⲟⲑⲁ. ⲛⲟⲕⲓⲱⲅⲓⲱ ⲉⲑⲗⲃⲉ ⲛⲓⲛ ⲱⲉⲥⲉⲗⲓ ⲥⲁ. (za NTG ψυχῆ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά)

Dobrom. ⲓ ⲣⲉⲕⲗ ⲃⲏⲏ ⲙⲟⲉⲛ. ⲃⲏⲏⲉ ⲛⲙⲁⲏⲓ ⲙⲛⲟⲑ ⲃⲟⲃⲣⲟ. ⲗⲉⲗⲗⲏⲧⲉ ⲛⲁ ⲙⲛⲟⲑⲁ ⲃⲉⲧⲁ. ⲛⲟⲕⲓⲱⲅⲓⲱ. ⲉⲑⲗⲃⲉ ⲛⲓⲛ ⲱⲉⲥⲉⲗⲓ ⲥⲁ.

U kolektivních zájmen je zřejmé, že snaha klást pronomen za substantivum se neprojevuje tak kategoricky, jako např. u zájmen posesivních. Můžeme říct, že u kolektiv je tento poměr víceméně vyrovnaný. Žádný ze slovanských přepisů se nevyznačuje tím, že preferuje postpozici zájmena, právě naopak – ve všech památkách je zřetelná mírná tendence dávat zájmeno do prepozice. Dokonce v nejstarším zkoumaném evangeliu (Codex Marianus) byly provedeny dvě slovosledné změny ve srovnání s řeckou předlohou, obě ve prospěch progresivní tendence. V Miroslavově a v Kjustendilském evangeliu zaznamenáváme jenom tuto progresivní tendenci, v ostatních středobulharských památkách je užito obou slovosledných modelů bez výrazné převahy jednoho či druhého. V Dobrejšově evangeliu se nevyskytuje žádná slovosledná změna u kolektiv ve funkci kongruentního atributu.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Je zajímavé, že srbské památky, které se v případě polohy adjektiv a zájmen pose-
sivních vyznačovaly společnými charakteristikami, se liší – v Miroslavově evangeliu
slovanský opisovač třikrát změnil slovosled ve prospěch progresivní tendence klást
determinující člen před determinovaný, kdežto v Grigirovičově byly provedeny
jenom dvě změny, a to přesunutím kolektiva do postpozice – na rozdíl od textu
Mariánského čtveroevangelia a řecké předlohy. Počet změn uvádím v následující
tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice kolektivního zájmena v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice kolektivního zájmena v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	2	0
Dobřejš.	0	0
Mir.	3	0
Grig.	0	2
Kjust.	3	0
Dobrom.	1	0
Vrač.	1	1
Ban.	1	1
Celkový počet	11	4

1.1.2.3. Postavení ukazovacích zájmen ve funkci shodného přívlastku

Soustava demonstrativ je ve všech slovanských jazycích v zásadě vybudována
na vztazích prostorové vzdálenosti od mluvčího, na principu „mluvčímu bližší
– vzdálenější“ (Mluvnice češtiny 2, 1986: 92). Systém demonstrativních zájmen
ve staroslověněštině, stejně tak i v pozdějších slovanských památkách, je čtyřčlen-
ný² (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 236) – jsou to zájmena **ѣ** (které
se používá pro obecné ukazování předmětu bez zpřesnění jeho prostorové loka-
lizace), **онѣ** (které odkazuje na vzdálený předmět), **сь** (se sémantikou *tento (tady)*),
zdůrazňující blízkost ukazovaného předmětu) a **овѣ** (kterého se používá jenom
ve výčtech a při opozici, se sémantikou recipocity, zejména v konstrukcích typu
овѣ ... овѣ же, овѣ ... инѣ anebo **овѣ ... друѣ** se sémantikou *jeden – druhý*, srov.
Mar. Mt 25 :15 **овомоу же дастъ пять талантъѣ. овомоу же дѣва. овомоу же
единѣ. комоуждо противъ силѣ своен**).

Stejně jako u ostatních zájmen ve funkci kongruentního atributu i u demon-
strativ – co do jejich pozice v rámci nominální fráze – jsme zjistili poměrně velkou

² J. Kurz uvádí, že systém demonstrativ ve staroslověněštině je trojčlenný; bylo by ovšem možné
připustit také takový stav, že šlo o systém binární s připojeným bezpříznakovým, indiferentním členem
(zájmeno **ѣ**), přičemž tento indiferentní člen mohl fungovat místo prvního (**онѣ**) nebo druhého (**сь**)
demonstrativa. Takový systém by byl využíván jako systém trojčlenný (Kurz 1972b: 65).

závislost na starším slovanském textu. Slovanské texty se v těchto konstrukcích drží v drtivě většině slovosledu Mariánského čtveroevangelia a řeckého originálu (ať s prepozicí, nebo postpozicí demonstrativa). Ve sledovaných evangelních přepisech jsme v těchto syntagmatech pozorovali určitý počet slovosledných změn, ale nelze říct, že by se prosazoval nějaký jednotný slovosledný model. Možná to bylo způsobeno tím, že tyto změny odrážely různou jazykovou skutečnost – na jedné straně to byla případná snaha opisovače zdůraznit určitý člen syntagmatu, na straně druhé se v jazyce začaly objevovat jevy již existující v jazyce mluveném, anebo se začaly odrážet jazykové rysy charakteristické i pro další balkánské jazyky. Pravděpodobně je to v souvislosti s tím, že v excerpovaných textech se nacházejí i zárodky změny ve vyjadřování deixe – totiž přechod na systém dvoučlenný (tento proces začal po staroslověnském období)³. Tento jednodušší deiktický systém je dnes znám ve většině slovanských jazyků a také v neslovanských jazycích balkánských (rumunštině, albánštině, novořečtině). Vznik dvoučlenné deixe (typu *tento – onen*) nepochybně souvisí s oslabením prostého, nerozšířeného zájmena тн v člen⁴ (jistě změny v deiktickém systému pozorujeme teprve ve středobulharských památkách, z čehož vyplývá, že vznik členové kategorie je zjevem asi z 12. – 13. století a že počátky syntaktických balkanismů jasně pronikají až do textů postcyrilometodějských, srov. Kurz 1972b: 66).

Nejčastěji se pozice demonstrativa vůči řídicímu substantivu měnila v místních a časových příslovečných určeních, která jsou konstituována z ukazovacího zájmena a řídicího substantiva.

Slovosledné změny se vyskytovaly v *časových určeních temporálně orientujících* (GREPL – KARLÍK 1986: 288), které vymezují časový úsek, vzhledem k němuž nabývá platnost slovesný děj nebo stav. V časových určeních jsme se častěji setkávali s kladením demonstrativa za substantivum (i když ve zkoumané staroslověnské památce bylo toto pořadí opačné), nejčastěji v Miroslavově a Banickém evangeliu, ale nedá se zobecnit, že k tomu docházelo pravidelně. V takových případech by se mohlo uvažovat, že excerpované verše jsou důkazem procesu vzniku členu nebo jeho pronikání z řeči mluvené do písemných památek, avšak neměl by se přehlížet kontext, naopak, mělo by se počítat i s případným vlivem odlišné řecké předlohy.

3 Zbytky staršího deiktického systému (i když trochu odlišné od stavu ve staroslověnské a ve sledovaných slovanských památkách) jsou přítomny v současné bulharštině, přesněji v dialektech rodopských, kde se rovněž rozlišuje mezi objektem bližším a vzdálenějším v relaci k mluvčímu. Je zajímavé, že se tento rozdíl vyjadřuje tvarem členné formy – existují např. tři formy substantiva *žena* s členem – *жената* (neutrální, nenese sémantiku prostorové lokalizace), *женаса* (vyjadřuje vzdálenost vůči mluvčímu), *женаса* (používá se pro blízké předměty/osoby mluvčímu).

4 Naším cílem není důsledné zkoumání vzniku a formování kategorie členu ve středobulharských památkách, i když okrajově se tímto problémem zabýváme také – excerpované slovosledné změny nedokládají úplný a vyčerpávající důkazový materiál o této problematice ve sledovaných evangeliích.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Kromě toho jsme při rozboru případů s prepozicí demonstrativa před prostým substantivem počítali s faktem, že prepozice v takových syntagmatech vyjadřuje expresivitu, je prostředkem intenzifikace (Kurz 1972a: 46, Kurz 1939-1946) a že pozice za substantivem je neutrální, bezpříznaková – prokazuje to zejména rozbor jednotlivých případů slovosledných změn po významové stránce.

V následujících verších byla provedena změna pozice zájmena **тъ**, které zde označuje různé časové úseky, odkazuje k času, v němž se líčený děj konal. V Mt 24:19 byla postpozice demonstrativa v Miroslavově evangeliu pravděpodobně způsobena tím, že nebylo nutné zdůrazňovat význam zájmena; ty dny, o kterých se mluví, jsou už několikrát zmíněny v předešlých verších této kapitoly. Stojí za povšimnutí, že současná bulharština preferuje v tomto případě prepozici, a to demonstrativa *оня* (tady by se mohlo také očekávat použití členu u substantiva *дни*) – *А горко на непразните и на кърмещите в оня дни!*, chorv. má rovněž toto demonstrativum: *A jao trudnicama i dojiljama u one dane!*:

Mt 24:19

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **горе же непраздънѣтымъ и доштимъ въ тѣ дни.** (za NTG ἐν ἐκείναις τὰς ἡμέραις)

Mir. **горе непраздънѣтымъ и доещимъ въ дни тѣ.**

V dalším uvedeném verši má většina slovanských památek (dokonce i Mariánské čtveroevangelium) ukazovací zájmeno v postpozici. Domníváme se, že motivace této změny byla stejná, jako u Mt 24:19 – nebylo nutné vyjadřovat nějaký důraz a tato fráze nebyla ani kladena do protikladu k nějakému jinému časovému určení. V současné bulharštině a chorvatštině je rovněž použito demonstrativa v prepozici ...*нито пак дрѣзна вече някой от тоя ден да Му задава въпроси*, chorv. ...*niti se od toga dana tko usudio upitati ga bilo što*.

Mt 22:46

Mar., Vrač., Ban., Mir. **ни съмѣ кѣто отъ днѣ того въпросити его кѣ томоу.** Dobřejš. **никѣтоже ѿ того днѣ въпроси его кѣтомоу.** (za NTG ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας)

V dalším uvedeném verši se setkáváme s poměrně častým jevem (zvláště v Miroslavově evangeliu) – ukazovací zájmeno je zde také dáno do postpozice vůči řídicímu substantivu, ale je rovněž provedena záměna demonstrativa **тъ** za **онь**. Stojí za pozornost, že v novobulharském překladu tohoto verše je také použito zájmena *онзи*, ale v prepozici: *В онзи ден мнозина ще ми рекат: Господи, Господи, не в Твоето ли име пророкувахме...* (v současné bulharštině se už demonstrativum v postpozici v rámci nominální fráze už nevyskytuje vůbec):

Mt 7:22

Mar., Ban. **мѣноши во рекжѣтъ мѣнѣ въ тѣъ день.** ꙗко ꙗко не въ твоє ли има прѣстѣвоахомъ. (za NTG ἐν ἐκείνῃ τῆς ἡμέρας)Mir. **мноси рекють мнѣ въ днь онь.** ꙗко ꙗко не въ твоє ли име прѣстѣвоахомъ.

V dalších uvedených verších pozorujeme, že prepozice demonstrativa dodává nominálním frázím s významem místního určení sémantiku zesilování, je důsledkem důrazu (Kurz 1972a: 46). Toto vyplývá ze sledování kontextu, srov. např. u Lk 18:3 předešlý verš Lk 18:2: **сѣди бѣ единъ въ единомъ градѣ.** O tom, že tady byl kladen jistý důraz na podstatné jméno, svědčí i znění novobulharského překladu, kde je místo demonstrativa použito přídavného jména *същъ*, které znamená *týž, tentýž, ten samý*, popř. *stejný* a znamená zesilování a aktualizaci: *В същия градъ имаше и една вдовица*. Je tomu tak i u dalšího verše Lk 2:8 – novobulharský překlad nás také ujistuje, že jde o důraz, protože je v něm rovněž použito přídavného jména *същъ*: *И на същото място имаше овчари, които живееха в полето...* (svědčí o tom i kontext předešlých veršů této kapitoly):

Lk 18:3

Mar., Dobřejš., Vrač. **вдова же бѣ въ градѣ томъ.** и прихождааше къ нему ꙗко глѣшати. мести мене отъ сѣпрѣ моего. (za NTG χήρα δε ἦν τῆ πόλει ἐκείνῃ)Kjust. **и вдовица же в томже градѣ.** и прихождааше к нему ꙗко глѣшати. мести мене ꙗко сѣпрѣ моего.

Lk 2:8

Mar., Dobřejš., Ban. **и бѣахъ пастыри въ томже странѣ.** вѣдѣше и стрѣгѣше ѣе стражѣ ноцѣнѣжѣ о стадѣ своемъ.Dobrom. **и пасторси бѣхѣ въ странѣ той.** вѣдѣше и стрѣгѣше стражѣ ноцѣнѣжѣ о стадѣ своемъ. (za NTG και ποιμένες ἦν τῆ χώρᾳ αὐτῆ)

Slovosledné varianty jsme pozorovali rovněž v takových výrazech, které bychom po formální stránce mohli zařadit mezi příslovečná určení místa, ale které už mají přenesený význam a jsou víceméně frazeologizované – např. ve výrazu **црство мое нѣстъ отъ сего мира** demonstrativum **съ** ukazuje na zemi a lidský život na ni, na tento svět, v širokém smyslu na pozemský život – v protikladu k záhrobí, onomu světu, k životu posmrtnému, věčnému a dokonce k Božímu království na nebi (Kurz 1972a: 45) (srov. opozice v současných jazycích: č. *tento svět – onen svět*, chorv. *ovaj svijet – onaj svijet*, srb. *ovaj svet – onaj svet*, bulh. *този свят* [ale někdy i jenom s členem: *светът*] – *онзи свят*, angl. *this world – the next world*). I v takovýchto spojeních se vyskytovaly různé poziční varianty demonstrativ, např. v dalším uvedeném verši v rámci jednoho a téhož evangelia (v Dobřejšově a Dobromirově evangeliu) nacházíme obě varianty. V Mariánském, Miroslavově a Vračanském evangeliu jde možná ojev

1. Princip regresivního řazení větných členů

už zmiňovaný jako *syntaktický paralelismus* – snahu zachovat identické konstrukce ve stejných syntagmatech, které jsou v bezprostřední blízkosti, zvláště v rámci jednoho verše; ostatně je takový i slovosled řecké předlohy. Motivaci slovosledných odchylek můžeme hledat ve vlivu možné odlišné řecké předlohy, nebo jako projev toho, že se tato ustálená slovní spojení slovosledně formovala (tj. jak demonstrativum postupně zaujímá obligatorní prepozici v rámci této frazeologizované nominální fráze) – srov. také bulh. *Моето царство не е от този свят; ако беше царството ми от този свят, служителите ми щяха да се борят...* a chorv. *Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta. Kad bi moje kraljevstvo bilo od ovoga svijeta, moje bi se sluge borile...*

Ja 18:36

Mar., Mir., Vrač. цѣрство мое нѣстъ отъ сего мира. аште отъ сего мира би было цѣрство мое. слоугы оубо моя подвижали са быша. да не прѣданъ вимъ нюдѣомъ. (za NTG ἡ βασιλεία ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦ ἡ βασιλεία ἡ ἡμῶν)

Dobrom. цѣрство мое нѣстъ отъ мира сего. аще отъ сего мира би было цѣрство мое. слоугы оубо мое подвижали се быше. да не прѣданъ вихъ быль.

Dobrejš. цѣрство мое нѣстъ ѿ сего мира. аще утъ мира сего би было цѣрство мое. то слоугы моя подвижали са вишж. да не вихъ прѣданъ быль жидовомъ.

Slovosledné změny se vyskytovaly i v dalších spojeních demonstrativa se substantivem s významem odkazovacím (anaforickým) – když měla sémantiku odkazu k osobě, předmětu nebo skutečnosti, která je tématem vypravování, když vyjadřovala prostý nezduřazený odkaz k substantivní představě, známé již z předcházejícího obsahu. Častěji pozorujeme jev, že slovanský opisovač klade zájmeno do prepozice (nejčastěji v Banickém a Dobromirově evangeliu) a tím směřuje k důrazu, k aktualizaci významu (což, stejně jako u místních a časových určení, je patrné při zkoumání širšího kontextu). Např. v Mt 24:46 se domníváme, že právě snaha o důraz způsobila slovoslednou inverzi v Banickém evangeliu – z kontextu vyplývá, že právě ten služebník, který splnil přání svého pána, a ne kterýkoli jiný, se dočká pánovy přízně a odměny – zde je přítomný jistý protiklad, opozice. Tomu nasvědčuje i novobulharský překlad tohoto verše, kde se opět vyskytuje demonstrativum (místo konstrukce s členem): *Блажен е оня слуга, чийто господар, като си дойде, го намери, че прави така:*

Mt 24:46

Mar., Dobrejš., Mir., Grig., Vrač. блаженъ рабъ тъ. егоже пришедъ гъ свон обрштитъ тако творшита. (za NTG μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος)

Ban. блженъ тѣи рабъ. егоже пришедъ гнъ свон. обршцие тако творшита.

Ve zkoumaných evangelních textech se setkáváme i s tendencí klást demonstrativum, fungující jako kontextová deixe, do postpozice, na rozdíl od znění Mariánského čtveroevangelia. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že slovanští opisovači nepociťovali potřebu zdůrazňování určité části textu, a proto dávali demonstrativum do jeho bezpříznakové pozice. Možná je to stupeň k rozvíetí kategorie členu, anebo je tento fakt způsoben vlivem odlišné řecké předlohy (protože v obou uvedených příkladech má i nejstarší sledovaná památka postpozici, ale člen se vyvinul až později, v období středobulharském):

Mt 26:42

Mar., Mir., Ban. **Ѡтче мои аште не възможе ть чаша си. мимо ити оть мене. аште не пиж ея бжди волѣ твоѣ.**

Vrač. **Ѡтче мои аще не може ть снѣ чашѣ. мимонти Ѡ мене. аще не пиж ен бжди волѣ твоѣ.** (za NTG εἰ οὐ δύναται τοῦτο τό ποτήριον)

Ja 3:2

Mar., Mir., Vrač., **Ѡа. никтоже во не може ть знамени снѣхъ творити. ѣже тѣ твориши. аште не бждетъ бѣ съ нимъ.**

Dobrom. **никтоже во не може ть снѣхъ знамени творити. ѣже тѣ твориши. аште не бждетъ бѣ съ нимъ.** (za NTG οὐδεὶς γὰρ δύναται ταῦτα τὰ σημεῖα ποιεῖν)

V těchto verších se v novobulharském překladu člen neobjevuje – v Mt 26:42 dokonce celé atributivní syntagma **чаша си** chybí, místo něho je použito jenom ukazovací zájmeno *това* a celá fráze je transformována do podoby: *Отче мой, ако не е възможно да ме отмине това, без да го пия...* (ale v Mk 14:36 a Lk 22:42 toto syntagma nacházíme, ale opět bez členu a s prepozicí demonstrativa: *Отче, ако щеш, отмини ме с тази чаша*). Prepozici najdeme rovněž v Ja 3:2 *никой не може да върши тия знамения, които Ти вършиши*.

Slovanské jazyky měly a dosud zčásti mají možnost klást demonstrativa v jistých případech za substantiva. Jak uvádí J. Kurz (KURZ 1972a: 61), tento úzus je jistě prastarý, nijak však nesvědčí o tom, že by s ním byl zároveň spojen zárodek používání demonstrativního zájmena v postpozici jako členu, také z něho kromě bulharštiny a makedonštiny (a severoruských nářečí) člen nevznikl. Na slovanském jihu se člen vyvinul později v prostředí balkánském jako jeden z projevů vývojových tendencí společných balkánským jazykům a dnes má formální status postpozitivního morfému u jména. Současné slovanské jazyky se dělí na dvě skupiny podle toho, jestli v nich existuje určitý/neurčitý člen nebo neexistuje jako kategorie gramatická, tj. zda tuto kategorii vyjadřují obligatorně pomocí členu u nominální fráze, anebo členem nedisponují a příznak určitosti vyjadřují v případě potřeby prostředky jinými, zejména lexikálními (Běličová – Uhlířová 1996: 227).

1. Princip regresivního řazení větných členů

Se slovoslednou změnou jsme se setkali také u zájmen **ТАКЪ** a **ТАКОВЪ**, která ukazují rámcově na určité vlastnosti a vyjadřují implicitně jejich podobnost:

Mt 9:8

Mar., Mir. **Видѣвъше же народи чюдиша сѧ и прославиша бѧ. Давъшааго власть такъ члвкомъ.** (za NTG τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην)

Ban., Grig. **Видѣвъше же народи чюдишж сѧ и прославиши бѧ. Дав'шаго таковжж власть члвком'.**

Poměrně často jsme se setkávali se slovoslednými změnami v takových případech, kde spojení demonstrativa a určovaného substantiva vytváří označení časové kategorie: vyjadřuje buď současnost nebo předčasnost v takových konstrukcích, které se často objevují na začátku jednotlivých evangelních kapitol, ale i uprostřed textu kapitoly (když zahajují další úsek vyprávění). Dosti často se vyskytují v evangeliích (což je dáno i epickou formou textu) a proto jsme je nazvali „úvodní formule“⁵:

Lk 6:12

Mar., Mir., Vrač. **Бысть же во дни тѣ. изиде въ горж молити сѧ.** (za NTG Ἐγένετο δ'ε ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις)

Kjust. **Бысть же въ тѣмъ днии. изиде їс въ горж помлити сѧ.**

Ban. **Въ тѣмъ же дни. изиде въ горж молити сѧ.**

V tomto verši pozorujeme, že v pozdějších bulharských památkách je demonstrativní zájmeno často kladeno před substantivum. V Banickém evangeliu je úvodní konstrukce poněkud odlišná – chybí v ní sloveso **БЫТИ**. Možná by se taková slovosledná změna (s kladením demonstrativa do prepozice v rámci nominální fráze) dala vysvětlit jako snaha o určitý důraz nominálního syntagmatu, nebo je to individuální řešení slovanského opisovače v rámci konstituování úvodních formulí.

Zároveň se slovoslednými změnami se často vyskytovala záměna jednoho ukazovacího zájmena druhým, nejčastěji **ТЪ** za **ОНЪ** s tím, že demonstrativum **ОНЪ** bylo kladeno vždy do postpozice, jako např. v dalších uvedených verších:

Mt 14:1

Mar., Dobřejš., Mir., Grig. **Въ врѣмѧ оно оуслышавъ родъ тетрархъ слоухъ нсеъ.**

⁵ O dalším typu „úvodních formulí“ pojednáváme také v kapitole o postavení verba finita; jsou to rovněž konstrukce, které se dosti často vyskytují na začátku jednotlivých veršů nebo epických úseků a obvykle mají podobu **ТЪГДА їсь рече; отъвѣштавъ їсь рече; отъвѣшта їс къ нему; и рече** apod.

Ban. **Въ то врѣмѣ** оуслыша иродъ тетраархъ слоухъ х̄вь. (za NTG ἐν ἐκεινω τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρῳδῆς)

Mt 12:1

Mar., Mir., Ban. **Въ то врѣмѣ** приде ӣсъ сквозѣ сѣаниѣ. (za NTG ἐν ἐκεινω τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς)

Dobrejš., Grig. **Въ врѣмѣ** ӣно приде ӣсъ козѣ сѣаниѣ.

V drtivě většině se slovanské texty v konstrukcích se sémantikou časové determinace drží slovosledu staroslověnské památky, ale v těch případech, ve kterých jsme pozorovali odchylky ve slovosledu na začátku kapitoly, jsme se snažili zjistit, jestli v jednotlivých evangelních textech slovanský opisovač nedával přednost určitému slovoslednému modelu (buď s prepozicí nebo s postpozicí demonstrativa). Z excerpovaného materiálu bylo patrné, že např. v Miroslovově evangeliu, pokud nebyl dodržován slovosled Mariánského čtveroevangelia, se vyskytovaly častěji konstrukce typů „**въ врѣмѣ оно**“, a právě tam se nejvíc vyskytovala záměna zájmena **тъ** za **онѣ**. Naopak např. v Kjustendilském a Dobromirově evangeliu však převládaly konstrukce s prepozicí ukazovacího zájmena, tedy konstrukce „**въ то врѣмѣ**“. V Banickém evangeliu se také vyskytovaly slovosledné změny v těchto časových určeních, ale nelze soudit, že by tam vládla nějaká tendence k prosazení jednotné „úvodní formule“. V novobulharském překladu evangelia se v těchto verších ustálily konstrukce s prepozicí demonstrativa (např. *през ония дни, в ония дни, в онова време, по онова време*, srov. např. Mt 14:1 *В онова време четверовластникът Ирод чу слуха, който се носеше за Исуса*; Mt 12:1 *По онова време, в една събота, Исус минаваше през посевице*).

Slovosledné změny jsme pozorovali i v rámci víceslovného atributu s komponentem „ukazovací zájmeno“. V atributu neshodném víceslovném v následujícím verši není motivace změny pozice demonstrativa dosti jasná, ale můžeme se domnívat, že i v těchto případech jde o snahu vyjádřit důraz nebo emocionálně motivovanou aktualizaci, a proto je ve Vračanském evangeliu demonstrativum v kontaktní prepozici před substantivizovaným adjektivem **малѣ**. Slovosled těchto atributivních syntagmat ještě nebyl úplně ustálen (jak jsme se zmiňovali v podkapitole o postavení přídatných jmen). V Banickém evangeliu chybí substantivizovaná číslovka, v Dobrejšově je struktura atributivního syntagmatu trochu odlišná, ale pozice demonstrativa vůči řídicímu jménu se nemění, a proto je zde neuvádíme (ukazovací zájmeno zaujímá stejnou pozici jako v řeckém originálu):

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig., Ban., Dobrejš. **И иже колиждо напоитъ единого отъ малѣхъ снѣхъ, чашѣ стодѣнты воды. Тѣкмо въ ӣма оученика. Аминь глѣмъ не погубитъ мѣзды своѣя.** (za NTG ἕνα τῶν μικρῶν τούτων)

1. Princip regresivního řazení větných členů

Vrač. **И иже колиждо напоити единого ѿ сихъ малыхъ, чашъ студены воды. Тькмо въ гма оуч ника. Амннь амннь гла вамь. не погубитъ мьзды свож.**

O tom, že atributivní syntagmata tohoto typu byla ve sledovaných evangeliích co do slovosledu v procesu formování, svědčí i další verš. Slovosled v Dobřejšově a Miroslavově evangeliu je sekundární a svědčí o snaze klást ukazovací zájmeno na druhé místo za přídavné jméno v rámci takového syntagmatu (Kurz 1963).

Mt 25:40

Mar., Vrač., Ban. **понеже сътвористе единомуъ отъ сихъ малыхъ братръ моихъ меньшихъ мнѣ сътвористе.** (za NTG $\epsilon\upsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\nu\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\delta\epsilon\lambda\phi\omega\nu\ \mu\omicron\upsilon\ \tau\omega\nu\ \epsilon\lambda\alpha\chi\iota\sigma\tau\omega\nu$)

Dobřejš., Mir. **понеже створисте единомуъ ѿ малыхъ сихъ братъ моихъ меншихъ мнѣ створисте.**

V rámci atributu víceslovného shodného jsme se setkali s jedním velice zajímavým případem, kterým se zabývali i J. Kurz (Kurz 1972a, 1972b) a K. Mirčev (Mirčev 1956, 1964). Jde o verš Mt 24:48, kde v Dobřejšově evangeliu se vyskytuje forma **злыиштъ рабъ**, která svědčí o tom, že jazyk památek 13. století znal již člen jako hotovou kategorii. Toto syntagma představuje svědectví o přítomnosti rysů obecně balkánského charakteru v bulharském jazyce 13.–14. stol. (Kurz 1972b: 57). V řeckém znění je demonstrativum v postpozici za substantivem a jenom text Banického evangelia se drží znění řeckého originálu. Ve Vračanském evangeliu je ukazovací zájmeno už v postavení mezi přídavným jménem (kongruentním atributem) a substantivem, což pravděpodobně můžeme pokládat za „mezistupeň“ k rozvoji členu (Kurz 1963: 150). V Mariánském, Miroslavově a Grigorovičově evangeliu demonstrativum chybí (možná je to vlivem odlišné řecké předlohy).

Mt 24:48

Mar., Mir., Grig. **аште ли речеть злы рабъ въ срци своемь. кснитъ мои гнъ прити.**

Vrač. **аще ли речеть злыиштъ рабъ въ срци своемь. моудитъ ми гнъ прити.**
Dobřejš. **аще ли речеть злыиштъ рабъ въ срци своемь. моудитъ мои гнъ прити.**

Ban. **аще ли речеть злы рабъ тыи въ срци своемь. моудитъ гнъ мои прити.**
(za NTG $\acute{o}\ \kappa\alpha\kappa\acute{o}\varsigma\ \delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\kappa\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$)

V tomto verši v Dobřejšově evangeliu má přídavné jméno formu přídavných jmen s členem jako je tomu v současné bulharštině (srov. *злият роб*). Tato forma by se mohla objevit v písemné památce v takové fázi vývoje bulharštiny, kdy člen byl

úplně vyvinutý. Tento verš představuje první svědectví o vývoji přídavných jmen se členem (Mirčev 1956: 223). To se mohlo stát, když se ukazovací zájmeno **ѣ** přetvořilo v zvláštní determinující element, totiž v člen. Výskyt této formy právě v Dobřejšově evangeliu by nás neměl překvapit, protože v této památce nacházíme i řadu dalších nových jazykových jevů (o nich nebudeme pojednávat, protože jsou hlavně morfologického charakteru), kromě toho se tu projevuje i větší pravidelnost užívání zájmena v postpozici v anaforické funkci (i tam, kde není v řeckém textu člen). Je zajímavé, že novobulharský překlad tohoto verše má poněkud odlišnou strukturu – atributivní syntagma **злѣишѣтъ рабѣ** je nahrazeno strukturou *podmět – přísudek*, nominální fráze je konstituována substantivem a ukazovacím zájmenem v prepozici: *Но, ако оня слуга е зѣд, и каже в сѣрцето си: Господарят ми се забави*.

Ve středobulharských památkách se člen objevuje velmi zřídka (v rámci takového syntagmatu se objevil jenom v Mt 24:48), i když v době, kdy byly tyto památky psány, byl v mluveném jazyce už úplně vyvinutý. Vzhledem k tomu, že tyto texty představují opisy starších předloh a že přepisy hojně sledovaly řecké vzory, neprojevily se v nich všechny jevy, které byly již v mluveném jazyce. A tak lze připustit, že vývoj k významu členu byl v jazyce již ve staroslověnských textech na cestě k postupnému prosazování, byť byl zatím jen v zárodcích, v počátcích (Kurz 1972a: 55) a že se to však ještě neprojevilo důsledně ani v pozdějších textech. Pravděpodobně byl člen vědomě vynecháván, protože jeho užití by přidalo spisovnému jazyku z 12., 13. a 14. stol. podobu, která by byla odlišná od klasických norem cyrilometodějského jazyka (Mirčev 1964: 231).

Z uvedených příkladů je patrné, že nejčastěji se slovosledné změny vyskytovaly v místních a časových určeních. Velká většina těchto změn – zejména kladení demonstrativ do prepozice – byla pravděpodobně způsobena individuálním rozhodnutím opisovače, zdůvodněným snahou o důraz a aktualizaci určité části textu (o osobním opisovatelově chápání a interpretaci textu v širším kontextu pojednáваме v kapitole o aktuálním členění větném). Nejčastější byla změna polohy zájmena **сѣ** (celkem patnáctkrát), u zájmena **ѣ** byla provedena změna dvanáctkrát. Stojí za povšimnutí, že demonstrativum **онѣ** neměnilo svoji pozici; k slovosledné inverzi docházelo jenom tehdy, když zájmeno **онѣ** nahrazovalo **ѣ** nebo **сѣ** a zároveň s tím byla provedena změna ve slovosledu atributivního syntagmatu; rovněž tak nebyla provedena změna pozice zájmena **оубѣ** (domníváme se, že to bylo jednak z toho důvodu, že se toto demonstrativum vyskytovalo velmi zřídka, jednak kvůli jeho specifické sémantice a specifickému kontextu, ve kterém se užívalo). Nejčastěji byly slovosledné změny prováděny v Banickém a Miroslavově evangeliu. Rovněž v Miroslavově evangeliu byla nejčastěji dáována demonstrativa do postpozice (na rozdíl od textu sledované staroslověnské památky). Do prepozice byla ukazovací zájmena dáována nejčastěji v Banickém a Kjustendilském evangeliu, ale

1. Princip regresivního řazení větných členů

v nich se tato tendence neprojevovala až tak výrazně, jako kladení demonstrativa do postpozice v Miroslavově evangeliu. Je zajímavé, že v Grigorovičově evangeliu nebyla udělána žádná změna ve prospěch modelu demonstrativum – určované jméno. V ostatních evangelních prepisech nepřevládá výrazně žádná z těchto tendencí – poměr výskytu různých slovosledných konstrukcí je víceméně vyrovnaný, což dokládá statistika v následující tabulce:

Název evangelia	Prepozice demonstrativa ve slovanském textu za postpozici v řecké předloze	Postpozice demonstrativa ve slovanském textu za prepozici v řecké předloze
Mar.	3	4
Dobrejš.	3	6
Mir.	2	8
Grig.	0	3
Dobrom.	3	3
Kjust.	5	4
Vrač.	4	4
Ban.	6	4
Celkový počet	26	36

1.1.3. Poloha shodného substantivního atributu

Apozičním vztahem bývají spjaty dva výrazy, které označují v podstatě tutéž skutečnost (osobu, jev nebo událost). Výrazy v apozičním vztahu bývají ovšem málokdy plně synonymní, zpravidla je jeden významově širší (obecnější) než druhý (Grepl – Karlík 1986: 220) a proto se navzájem sémanticky determinují.

V níže uvedených syntagmatech propria **исана** a **иеремиа** blíže specifikují, významově zpřesňují podstatné jméno **пророкъъ**. Jejich vzájemná pozice ve sledovaných evangelních textech je vždy kontaktní. V řeckém originálu v rámci apoziční skupiny substantivní je na první pozici vlastní jméno (které plní funkci **shodného substantivního přívlastku** v terminologii Grepla a Karlíka, srov. Grepl – Karlík 1986: 271), pak následuje substantivum. V slovanských evangelních textech se setkáváme s kladením propria i za substantivum, a to nejčastěji v Mariánském a Miroslavově evangeliu:

Mt 12:17

Mar. да събъждетъ съ реченое прѣкомъ исанемъ глщемъ.

Dobrejš., Vrač., Ban. да събъждетсѧ реченое исанемъ прѣромъ глщемъ.

(za NTG ἵνα πληρωθῆ τὸ ρηθ'εν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος)

Mt 8:17

Mar., Mir. да събждетъ сѧ реченое пророкомъ исанемъ глѧщимъ.Vrač., Ban. да събждеть сѧ реченое исанемъ прркомъ глѧщимъ. (za NTG ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθ' ἐν διὰ Ἰησοῦ τοῦ προφήτου λέγοντος)

Mt 27:9

Mar. Тѣгда събвѣстъ сѧ реченое пророкомъ глѧщимъ.Dobřejš. Тогда събвѣстъ сѧ реченое прркомъ неремнемъ глѧщимъ.Mir. Тѣгда събвѣстъ сѧ реченое прркомъ исанемъ глѧщимъ.Vrač., Ban. Тогда събвѣстъ сѧ реченое еремнемъ прркомъ глѧщимъ. (za NTG τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθ' ἐν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος)

Takové změny ve sledovaných evangeliích nejsou početné, což je patrné z níže uvedené tabulky. Slovosledné změny byly vždy ve prospěch modelu s postpozicí vlastního jména:

Název evangelia	Prepozice vlastního jména v řeckém textu se mění v postpozici v slovanských textech
Mar.	2
Dobřejš.	1
Mir.	2
Grig.	0
Kjust.	0
Dobrom.	1
Vrač.	0
Ban.	1
Celkový počet	7

V současných slovanských jazycích, má-li význam *rozlišovací*, stojí shodný substantivní pří-
vlastek na druhém místě v rámci nominální skupiny (Uhlířová 1985: 235, Mistrík 1966: 49):
česky *hora Říp*, *mistr cukrář*, bulharsky *майстор готвач*, ruský *река Дунай*. V současných
východoslovanských a jihoslovanských jazycích se setkáváme s některými případy, ve kte-
rých je tento kongruentní substantivní atribut v prepozici. Je tomu tak např. u vlastního
názevu u některých toponym (Bělčicová – Uhlířová 1996: 216), např. v ruštině *Москва-река*,
v chorvatštině *Sava rijeka*, v bulharštině (zřídka) *Пирин планина*, *Рила планина*. V češtině
je prepozice vlastního jména v zeměpisných názvech archaická (např. *Odra řeka* – takový
příklad je doložen v díle A. Jiráska) (Šmilauer 1966). Pak se s tím jevem setkáváme u názvů
měsíců: v srbštině *у септембру месецу*, v bulharštině *маѝ месецу*, *декември месецу*. V některých
případech je třeba hodnotit antepozici substantivního přívlastku jako importovaný slovo-
sledný model (např. z latiny) (Mistrík 1966: 53): česky *Kristus Pán*, bulharsky *Бог Отец*.
V slovanských jazycích existuje také shodný substantivní přívlastek *kvalifikující*, u kterého
je prepozice často citově zabarvená, srov. bulharsky *кашкавал мъруцт*, česky *chudák manžel*.

1. Princip regresivního řazení větných členů

V současné bulharštině může tento atribut stát i v postpozici – *насекоми вредители*, přičemž tato postpozice je z emocionálního hlediska neutrální, bezpříznaková.

1.1.4. Postavení číslovek v atributivních syntagmatech

Oproti řecké předloze se slovosledné inverze (ve srovnání s adjektivy a pronominy) ve staroslověnských a pozdějších slovanských textech vyskytují nejčastěji v kategorii číslovek, které na rozdíl od řečtiny tendují k antepozici. Zde budeme sledovat změny jak v takových atributivních syntagmatech, kde číslovky plní funkci shodného atributu jména, označujícího počítané předměty (u číslovek 1–4; jde o fráze typu *триє мѡжи*, kde *триє* je shodný přívlastek k substantivu *мѡжь*), tak i v takových syntagmatech, kde číslovka má povahu substantiva, na němž je jméno označující počítané předměty závislé jakožto neshodný přívlastek (v genitivu) (u číslovek 5–100, 1000; tedy konstrukce typu *пѡть мѡжь*, kde řídicí komponent syntagmatu je číslovka *пѡть* a substantivum *мѡжь* plní funkci neshodného genitivního atributu).

U číslovek ve funkci shodného atributu pozorujeme výraznou tendenci k jejich umístění na první místo v atributivním syntagmatu, stejně jako u přídavných jmen (i když tam je situace trochu složitější). U číslovek 5–10 rovněž převládá prepozice před substantivem, což je v přímé souvislosti s převahou postpozice u přívlastku neshodného v rámci atributivního syntagmatu jak ve staroslověnštině, tak i v pozdějších památkách (o této otázce pojednáváme šířeji v následující podkapitole). Jak uvádí E. Pallasová „U číslovek 5–10 působí na jejich pozici v atributivních syntagmatech rozdílná syntaktická funkce v obou jazycích – ve staroslověnštině mají funkci syntaktických substantiv, proto stojí v syntagmatu na prvním místě, v řečtině se chovají jako adjektiva a jejich poloha je tedy variabilní“ (Pallasová 1982: 74).

V dnešních slovanských jazycích je prepozice číslovky obligatorní (s výjimkou takových případů, jako např. rus. „*Там было человек двенадцать*“, kde uvedená číslovka nevyjadřuje přesný počet, ale přibližnost).

Ve sledovaných evangelních prepisech jsme se setkávali s projevem toho, že pozice číslovek v rámci atributivního syntagmatu není ještě úplně ustálená. Dá se však zobecnit, že jsme pozorovali kolísání v jejich poloze především u číslovek 1-4, totiž když plnily funkci shodného přívlastku (i když změny nebyly tak početné jako např. u přídavných jmen nebo u zájmen). Číslovky 5–10 důsledně zaujímají prepozici.

V následujícím verši pozorujeme typickou tendenci klást číslovku ve funkci kongruentního atributu před určované substantivum, na rozdíl od řecké předlohy:

Lk 9:33

Mar., Dobrom., Ban. **наставъниче добро естѣ намѣ съде бѣти. ꙗ сътворимѣ скинииѣ три. единѣ тебѣ и единѣ мосеови. ꙗ единѣ илии. Не вѣды еже глааше.** (za NTG καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς)

Dobrejš., Kjust. **наставниче. добро естѣ намѣ zde бѣти. ꙗ сътворимѣ три скинииѣ. единѣ тебе единѣ моисеови. и единѣ или. Не вѣдын иже вѣпрашааше.**

V dalším verši v slovanských textech nacházíme jak prepozici číslovky, tak i její postpozici. V Dobromirově a Miroslavově evangeliu se vyskytuje jenom prepozice v atributivním syntagmatu (a to jak u **двоѣж**, která je ve funkci shodného atributu, tak i u **пяти**, která zaujímá místo před neshodným atributem) – na rozdíl od řečtiny, kde je v obou případech postpozice přívlastku (οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ ἄρτοι πέντε καὶ ἰχθῦες δύο). V ostatních památkách jednak se projevuje tendence klást neshodný přívlastek za determinovaný člen, tudíž klást číslovku **пяти** do prepozice, jednak se opisovatelé drželi struktury staroslověnského textu při kladení determinujícího členu **дѣвоѣж** za determinovaný **рыбоу**:

Lk 9:13

Mar., Dobrejš., Ban., Kjust. **рече же къ нимѣ. Дадите имѣ вѣ ѣсти. Они же рѣша не имамѣ съде ваште пяти хлѣбѣ. ꙗ рыбоу дѣвоѣж.**

Dobrom., Mir. **рече же къ нимѣ. Дадите вѣ имѣ ѣсти. Они же рекоша не имамѣ съде ваще пяти хлѣбѣ. и двоѣж рыбоу.**

V dalším verši už v žádném slovanském přepisu evangelia (ani v Mariánském čtveroevangeliu) není zachovaný původní řecký slovosled, všude je užito prepozice před substantivem **година**. Je zajímavé, že v řeckém textu se v tomto verši objevuje jak prepozice číslovky, tak její postpozice. Jde přitom o číslovku řadovou ve funkci shodného atributu:

Mt 27:45

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač., Ban. **Отъ шестыѣж же годиниѣ тѣма бѣстѣ по всен земли. До девятыѣж годиниѣ.**

NTG Ἄπο δ'ε ἑκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πάσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης

V několika verších se setkáváme se zajímavým jevem – číslovkou **единѣ** v množném čísle. V takových případech tato číslovka už nevyjadřuje počet, ale jeví se synonymem přidavného jména. I. Bujukliev (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 254) se domnívá, že v těchto případech se jí používá se sémantikou „někteří, nějací, některé“ atd. (srov Lk 6:4). My se však domníváme, že tu jde spíše o jakýsi důraz; že číslovka nese sémantiku spíše přidavného jména „jediny“ (v řečtině

1. Princip regresivního řazení větných členů

je v těchto verších použito slova μῆνος, které rovněž znamená „jediný“). Tomuto tvrzení nasvědčuje i novobulharský překlad těchto veršů, kde je místo přídatného jména adverbium „само“ – „jedině, pouze“ (Mt 12:4 ...не бе позволено да яде ни той, нито ония, които бяха с него, а само свещениците; Lk 6:4 ...не е позволено никои да яде, а само свещениците):

Mt 12:4

Mar., Dobřejš., Mir., Grig. **Како вьниде вь храмъ б̄жини. и хлѣбѣты прѣд-
ѣложениѣ снѣстѣ. и х'же не достоинно емоу вѣ ѣсти. Ни сжцимъ съ нимъ.
Тѣкъмо перомъ единѣмъ. (za NTG τοῖς ἱερεῦσιν μόνοις)**

Ban. **Како вьниде вь домъ б̄жини. и хлѣбѣты прѣдѣложени снѣстѣх. и х'же не
достинно вѣ емѣ ѣсти. Ни сжцимъ с нимъ. и тѣкъмо единѣмъ крешмъ.**

V tomto případě slovosledná změna byla možná způsobena nejenom tendencí klást determinující člen před determinovaný, ale i jinou tendencí: nekoncové postavení slova **единѣмъ** v Banickém evangeliu můžeme chápat jako předčasné réma, pozorujeme zde tedy vliv faktorů aktuálního větného členění. Na rozdíl od řeckého originálu se tady pravděpodobně projevuje tendence, která je charakteristická pro mluvené slovo: slovanský opisovač neklade novou informaci – réma – na absolutní konec věty.

V Lk 18:19 stejně jako v předešlém verši číslovka neplní enumerační funkci. Jedině v tomto verši se setkáváme s kladením číslovky ve funkci shodného atributu do postpozice na rozdíl od řeckého originálu, ale domníváme se, že vliv na slovosled tu měly také principy aktuálního větného členění, totiž snaha klást informaci novější, aktuálnější, důležitější na konec promluvy:

Lk 18:19

Mar., Dobřejš., Kjust., Vrač., Ban. **рече же емоу ӣсѣ чьто ма глеши блага. Никтоже е блага тѣкъмо единѣ бѣ. (za NTG οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἶς ὁ θεός)**

Dobrom. **рече же емоу ӣсѣ чьто ма глеши блага. Никыто же блага тѣкъмо бѣ единѣ.**

Je pozoruhodné, že právě u číslovek ve funkci shodného atributu nebyla v žádné památce zaregistrována žádná slovosledná změna ve prospěch modelu „determinovaný člen – determinující člen“ (s výjimkou Lk 18:19 v Dobromirově evangeliu, ale, jak jsme už uvedli, vliv na slovosled tam neměly čistě gramatické faktory). Všechny změny v rámci nominální fráze (u číslovek 1–4) byly motivovány regresivní slovoslednou tendencí klást určující element před substantivum. V nejstarší zkoumané památce Codex Marianus byly takové změny zaznamenány rovněž, nejvýrazněji se však tato tendence projevila v Miroslavově a Dobřejšově evangeliu.

Jenom text Grigorovičova evangelia se držel důsledně znění řecké předlohy, nebyla tam zaregistrována žádná změna (stejně tomu bylo u adjektiv; u kolektivních zájmen byla registrována jenom jedna změna, a to ve prospěch výše uvedené konzervativní tendence). Po této stránce se oba srbské texty opět liší (jak tomu bylo u postavení kolektivních zájmen) – právě v Miroslavově evangeliu se ve srovnání s řeckou předlohou vyskytuje nejvíc změn. Ve všech středobulharských evangelních přepisech je počet provedených změn zhruba vyrovnaný. Na základě uvedených čísel v tabulce se můžeme přesvědčit, že v rámci shodného atributu mají číslovky jakožto determinanty víceméně ustálenou pozici:

Název evangelia	Změna postpozice číslovky v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice číslovky v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	2	0
Dobřejš.	3	1
Mir.	4	0
Grig.	0	0
Kjust.	2	0
Dobrom.	2	0
Vrač.	1	0
Ban.	1	0
Celkový počet	15	1

1.1.5. Atribut neshodný

Ve staroslověnských i pozdějších slovanských památkách bulharských a srbských je nejzřetelnější převaha postpozice u přívlastku neshodného, bez ohledu na to, zda je vyjádřen genitivem přívlastkovým (adnominálním) (Mar. Lk 21:24 **въ острини меча**, Mar. Mt 18:10 **лице отъца моего ꙗвскааго**)⁶, dativem adnominálním (Mar. Mt 21:13 **храмъ молитвъ**) nebo předložkovým pádem, nejčastěji s **отъ** a genitivem příslušného jména (Mar. Lk 12:55 **къто же отъ васъ**, Mar. Lk 1:71 **ꙗко сїи отъ врагъ нашихъ**)⁷. Pouze u jednoho typu vyjádření tohoto syntaktického vztahu jsme nezaznamenali žádné slovosledné změny – u instrumentálu adnominálního (Mar. Mk 1:23 **ꙗко нечистомъ дхмь**), a to pravděpodobně proto, že tento typ nebyl příliš rozšířen. Nejčastěji se v excerpovaných evangeliích setkáváme se

6 Široké využití tohoto strukturního modelu je ve staroslověnštině aktivizované užitím adnominálních genitivních konstrukcí v řečtině (Mar. Mt 19:28 **на прѣстоле славѣ своеѣ** za NTG ἐπὶ θρόνῳ δόξης αὐτοῦ).

7 Rozšíření konstrukcí s předložkou **отъ** ve staroslověnštině a pozdějších památkách je pravděpodobně způsobeno vlivem mluveného jazyka (Gramatika na starobalgarskija ezik 1991: 428).

1. Princip regresivního řazení větných členů

změnami ve slovosledu u těch konstrukcí, ve kterých bylo použito genitivu jména s předložkou **отъ**.

Anteponované neshodné přívlastky se vyskytují jen ojediněle v některých verších a jejich užití je pravděpodobně vyvoláno zněním řeckého originálu. Postpozice atributu v kategorii genitivu a dativu adnominálního je tedy gramatikalizovaná (PALLASOVÁ 1982: 72) jak ve staroslověnštině, tak i v jazyce pozdějších památek.

Stejně tak je postpozice typická i pro rozvíte atributivní konstrukce (Mar. Mt 10:42 **единого отъ малыхъ сихъ** – tady funkci substantiva plní substantivizovaná číslovka) – je tomu tak i v dnešních slovanských jazycích, které projevují silnou tendenci klást bohatěji rozvíte přívlastek za určované jméno (např. překlad této fráze ze stejného verše zní: v češtině „...jednoho z těchto nepatrných“; v chorvatštině „...jednoga od ovih najmanjih“; v bulharštině „...един от тия скромните“).

Ve zkoumaných evangeliích se velmi často setkáváme se slovoslednými změnami v těch konstrukcích, ve kterých bylo v atributu použito předložkové vazby, např.:

Mt 27:29

Mar., Dobřejš., Mir., Vrač. **и съплетеше вѣнецъ отъ тръниѣ възложиша на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.** (za NTG **στέφανον ἐξ ἀκανθῶν**)

Ban. **исъплетше ѿ тръниѣ вѣнецъ. възложишѣ на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.**

V tomto případě k prepozici neshodného atributu **ѿ тръниѣ** před určované substantivum **вѣнецъ** v Banickém evangeliu nelze podat jednoznačné vysvětlení. Možná je to dáno vlivem nějaké odlišné řecké předlohy. Dalo by se také uvažovat o vlivu aktuálního větného členění, totiž o kladení nové informace na konec promluvy, nebo o snaze o jisté zdůraznění. Ale to se také nezdá moc pravděpodobné, protože v textu nenacházíme žádné jiné slovo, které by bylo vytčeno jako protiklad pro **вѣнецъ** a které by motivovalo jeho konečné postavení (v případě důrazu).

V následujícím verši lze postpozice neshodného přívlastku **ѿ ба** v Banickém evangeliu vysvětlit snahou klást inkongruentní atribut za určované substantivum, což je vlastně jeho obyčejná, nepříznaková poloha. V ostatních památkách je inkongruentní atribut v prepozici zřejmě vlivem znění řeckého textu – **οὐκ ἔστιν οὗτος παρὰ θεοῦ ὁ ἀνθρωπος**:

Ja 9:16

Mar., Dobřejš., Mir., Dobrom., Vrač. **глахъ же фарисѣи едини. Нѣстъ съ**

отъ ба чакъ. ꙗко соботы не хранитъ. Ови глахъ како можетъ чакъ грѣшенъ. сица знаменитъ творити. и распрѣ бѣ въ нихъ.

Ban. глахъ же ктери ѿ фарисей. Нѣстъ сын чакъ ѿ ба. ꙗко сѣботы не хранитъ. Ови же глахъ како можетъ чакъ грѣшенъ. сицова знаменитъ творити. и бѣ распрѣ въ нихъ'.

V tomto dokladě by však bylo možno uvažovat o tom, že předložkový obrat **отъ бога** není pravým atributem substantiva **чловѣкъ**, ale součástí predikátu **Нѣстъ отъ бога**.

V excerpovaných evangeliích jsme pozorovali, třebaže velmi zřídka, i takové situace, v kterých slovanský opisovač klade neshodný přívlastek před determinované substantivum (např. v dalším verši v Miroslavově evangeliu; ostatní evangelia jsou ve shodě s řeckým zněním), ačkoliv v řeckém originálu neshodný atribut je v postpozici (καὶ ἐγένετο τὸ ῥήγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα):

Lk 6:49

Mar., Kjust., Ban. еиже прирази сѧ рѣка. И авие разори сѧ. и вѣстъ разроушение храминъ тоѧ велне.

Mir. и еиже прирази се рѣка. И авие разіде се. и вѣстъ храминъ тоѧ разоренне велне.

V pozdějších památkách středobulharských pozorujeme slovosledné změny též v nominálních skupinách s atributem neshodným rozvitým:

Lk 17:2

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. оуиѣе емоу би было. Аште би камень жръновны възложенъ на выш его. и вѣврѣженъ въ море. Неже да сканѣдалисаатъ малыхъ сихъ единого.

Kjust. Ѹне кмоу би было. Аще би камень жръновны възложенъ на выш его. и вѣврѣженъ въ море. Неже да съблзнить единого ѿ малыхъ сихъ.

V Mariánském kodexu je užito adnominálního genitivu bez předložky. V Kjustendilském evangeliu registrujeme bezpříznakové postavení neshodného atributu, na rozdíl od řecké předlohy (ἡ ἴνα σκανδαλίση τῶν μικρῶν τούτων ἕνα). V tomto verši je **единого** substantizováno, stejně jako v následujících dvou verších.

Níže uvedený verš je pozoruhodný tím, že se v něm vyskytují nejenom různé varianty postavení neshodného víceslovného atributu, ale též slovosledná variabilita v rámci samotného neshodného přívlastku. Ve Vračanském evangeliu je přidavné jméno na posledním místě v rámci nominální skupiny, kdežto v ostatních evan-

1. Princip regresivního řazení větných členů

gelních přepisech je ve shodě s řeckým originálem ukazovací zájmeno v postpozici vůči adjektivu (καὶ ὅς ἂν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων). V Banickém evangeliu chybí navíc substantivizovaná číslovka **единого**:

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig. **И иже колиждо напоитъ единого отъ малыхъ сихъ. чашъ студены воды. Тькмо въ лма оученика. Амниъ гламъ не погоубитъ мьзды своєа.**

Vrač. **И иже колиждо напоити единого ѿ сихъ малыхъ. чашъ студены воды. Тькмо въ лма оучника. Амниъ аминъ гла вамъ. не погубитъ мьзды свож.**

Ban. **И иже колиждо напоитъ ѿ малыхъ сихъ. чѣшъ студены воды. Тькмо въ лма оучителѣ. Амниъ во гла не погубитъ мьздж свож.**

Dobřejš. **И иже колиждо напоитъ ѿ малыхъ сихъ единого. чѣшъ студены воды. Тькмо въ има оученика. не погоубитъ мьзды своа.**

Jenom v Dobřejšově evangeliu se v tomto verši a v následujícím uvedeném verši (Mt 25:45) ve Vračanském evangeliu setkáváme s prepozicí neshodného rozvitého atributu ve středobulharském přepisu evangelia, na rozdíl od řeckého novozákonního textu ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων:

Mt 25:45

Mar., Dobřejš., Mir., Ban. **тъгда отвѣщаатъ имъ гла. Амниъ глаж вамъ. Понеже не сътвористе единому отъ сихъ меньшихъ ни мьнѣ сътвористе. Врач. тогда ѿвѣщаеть имъ гла. Амниъ гла вамъ. Зане створисте ѿ сихъ меньшихъ единому. мьнѣ не сътвористе.**

Kladení substantivizované číslovky **единому** na poslední místo v rámci nominální fráze by snad bylo možné vysvětlit snahou o důraz.

Je zajímavé, že se srbské památky – Grigorovičovo a Miroslavovo evangelium – pokud jde o neshodný přívlastek, drží téměř důsledně řecké předlohy, kdežto ve středobulharských památkách pozorujeme určité odchylky, většinou ve prospěch postpozice (zatímco v řeckém textu je prepozice), ale tyto změny nejsou početné, naopak, jsou spíše ojedinělé. Nejčastěji se změny objevují v textu Banického evangelia, jsou zaregistrovány též v evangeliích Vračanském a Dobřejšově. V Dobromirově evangeliu jsme takové změny nepozorovali. Můžeme zobecnit, že ohledně pozice inkongruentního atributu texty všech zkoumaných evangelií v naprosté většině sledují řecký evangelní text a že málokdy dochází k nějaké změně. Počet slovosledných inverzí uvádíme v následující tabulce:

Název evangelia	Změna postpozice neshodného atributu v řečtině v prepozici v slovanském textu	Změna prepozice neshodného atributu v řečtině v postpozici v slovanském textu
Mar.	0	0
Dobřejš.	1	0
Mír.	1	0
Grig.	0	0
Kjust.	0	1
Dobrom.	0	0
Vrač.	1	1
Ban.	1	2
Celkový počet	4	4

Ve staroslověnětině a v pozdějších bulharských a srbských památkách je stav slovosledu inkongruentního atributu v rámci nominální skupiny shodný se stavem v dnešních slovanských jazycích, kde postpozice neshodného přívlastku je rovněž pozicí bezpříznakovou. Jak uvádějí Grepl a Karlík, těsná postpozice neshodného přívlastku je obecný projev jeho závislosti na určovaném jménu (Grepl – Karlík 1986: 266).

Základní polohou neshodného substantivního atributu v současných slovanských jazycích je postpozice (Uhlířová 1985: 235, Uhlířová 1987: 40, Rusinov 1968) a vzájemná poloha neshodných atributů je ve většině slovanských jazyků volná (je dána komunikativní závažností atributů) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 214). Ve východoslovanských jazycích a v polštině mohou být preponovány atributy vyjadřující vnější podobu, barvu, rozměr, materiál, způsob zhotovení popř. psychickou vlastnost osoby (pol. *średniego wzrostu blondynka*, rus.: *хорошего взгляда человек*). Je třeba podotknout, že v těchto případech prepozice atributu nevede ke změně významu ani nefunguje jako aktualizací prostředek. Ostatní slovanské jazyky mají v těchto případech pravidelně postpozici, neaktualizovaná prepozice se v nich uplatňuje jen jako příležitostná varianta, a to zejména v mluvených projevech (v bulh.: *един на средна възраст мъж*) (Stefanov 1968a, 1968b). Bulharština má navíc bezpředložkovou konstrukci „*вид/тип* + substantivum“ s pevným slovosledem (*вид растения, тип поведение, вид местоимения*) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 215).

1. Princip regresivního řazení větných členů

1.1.6. Atribut víceslovný

1.1.6.1. Atribut shodný a atribut neshodný

V rámci víceslovného atributu, který je konstituován atributem shodným a atributem neshodným, pozorujeme slovoslednou variabilitu. Nelze říct, že některá z pozic převažuje. V slovanských textech se setkáváme s takovými změnami, které jsou pravděpodobně odrazem určitých progresivních tendencí – změny byly provedené ve prospěch takového slovosledu, kterým se vyznačují dnešní slovanské jazyky. Např. v Lk 6:17 v Mariánském čtveroevangeliu jsou oba atributy v postpozici (rovněž tak v řecké předloze – καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ), ale ve Vračanském evangeliu je shodný přívlastek už v prepozici a neshodný v postpozici, což je jejich bezpříznaková poloha i v současném bulharském jazyku (srov. novobulharský překlad tohoto verše zní: *И като слезе заедно с тях, Той се спря на едно равно място; спряха се там и голямо множество от учениците Му и голяма навалица от люде...*):

Lk 6:17

Mar., Kjust., Dobrom., Van. **и съшедъ съ ними ста на мѣстѣ равнѣ. И народъ оученикъ его. и мѣножьство мѣного людин.**

Vrač. **ста їс на мѣстѣ рав'нѣ. И народъ оученикъ его. и много множество людине.**

Jenom velmi zřídka pozorujeme vzájemnou záměnu míst shodného a neshodného přívlastku, přičemž oba přívlastky zůstávají v postpozici vůči determinovanému substantivu. Tento jev se projevil v následujícím verši. Jedná se o Kjustendilské evangelium, kde došlo k výše zmíněné záměně. Texty ostatních památek se drží řecké předlohy (καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἰκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ). Znění tohoto verše ve Vračanském evangeliu má poněkud odlišnou syntaktickou organizaci:

Lk 7:12

Mar., Mir., Van. **И та бѣ вѣдова. и народъ отъ града мѣного бѣ съ неж.**

Kjust. **И та бѣше вѣдова. и народъ м'ного ѿ града бѣше снел.**

Vrač. **И та бѣ вѣдова. и народъ же бѣ мѣного съ неж ѿ града.**

1.1.6.2. Atribut shodný víceslovný

V rámci víceslovného atributu se v bulharských a srbských památkách z 12. a 13. století setkáváme se slovoslednými změnami v takových konstrukcích, kde tuto funkci plní dvě přídavná jména, přídavné jméno a číslovka (u této konstrukce se nejčastěji projevují změny) nebo dvě zájmena (nejčastěji posesivum a kolektivum). Nejčastější

tendencí, kterou v těchto památkách pozorujeme, je snaha, aby všechny determinující komponenty byly buď v prepozici, anebo v postpozici – jde tu o určitou snahu vyhnout se cirkumpozice determinovaného členu, která je v řeckém textu (v Lk 12:18 πάντα τὰ γενήματα μου καὶ τὰ ἀγαθὰ μου, v Mt 24:31 μετὰ σπλιγος φωνῆς μεγάλης):

Lk 12:18

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. **и съверж тоу вѣсѣ жита моѣ и добро мое.**

Vrač. **и съверж тѣ жита моѣ вѣсѣ и доброє мое.**

Zde pozorujeme příklon k řecké předloze patrně už v původním překladu (s částečným zachováním v textové tradici bulharské i srbské), ale nástup postpozice obou atributů odlišné od řeckého originálu je proveden až později, na bulharské půdě (ve Vračanském evangeliu).

V Mt 24:31 se patrně projevil sekundární příklon Dobřejšova evangelia k řecké předloze; postpozice obou atributů odlišná od řečtiny patřila zjevně už původnímu překladu a udržovala se pak většinou v textové tradici bulharské i srbské.

Mt 24:31

Mar., Mir., Grig., Ban. **и посълетѣ ѿнѣлы съ гласомъ велиемъ трѣбънымъ.**

Dobřejš. **и послетѣ англы своа съ трѣбнымъ гласомъ велиемъ.**

Nelze určit, jestli se v atributu víceslovném, který je konstituován přídatným jménem a číslovkou, se výrazněji projevil nějaký model; ve všech památkách pozorujeme značné rozdíly, které jsou pravděpodobně odrazem opisovatelova jazykového citu. Možná teprve tehdy se formovala pravidla slovanského slovosledu v nominálních skupinách tohoto druhu. V Mt 15:37 ve Vračanském evangeliu pozorujeme snahu vyhnout se konstrukci s cirkumpozicí substantiva (za NTG ἐπὶ τὰ σπυρίδας πλήρεις), ale v dalším uvedeném verši v tomtéž evangelním přepisu (Lk 17:12) je přítomna opačná tendence – číslovka je před substantivem ve shodě s řeckým originálem, zatímco adjektivum je již v postpozici (srov. NTG δέκα λεπροὶ ἄνδρες):

Mt 15:37

Mar., Dobřejš., Mir., Grig., Ban. **и ѣша вси и насытитиша сѧ. И възвасѧ извѣтъкы оукроухѣ. Седемъ кошъницѣ исплънь.**

Vrač. **и ѣша вси и насытитишѧ сѧ. И възвасѧ извѣтъкы оукроухѣ. исплънь 3. кошъницѣ.**

Lk 17:12

Mar., Dobřejš., Dobrom., Ban. **и въходаштю емоу въ единѧ весѧ. Сѣрѣте и десѧтъ прокаженѧ мѧжѧ. иже сташа из далече.**

1. Princip regresivního řazení větných členů

Kjust., Vrač. и въходѣцію же Ісоу въ еперж весь. Гърѣте его І. мже прокаженыхъ. лже сташъ изъ далече.

V rámci rozvitého atributu se uplatňují i další slovosledné faktory, např. tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů, jak je patrné z dalšího příkladu. O vlivu tohoto slovosledného faktoru pojednáváme šířeji v následující kapitole; na tomto místě uvádím tento verš proto, že se zde rozmanitým způsobem projeví lo řešení slovosledně náročného typu z řecké předlohy:

Lk 11:26

Mar. Тѣгда изидетъ и поиметь дрогъныхъ горешъ седмъ дхъ.

Dobřejš., Ban. Тогда идетъ и поиметь съ собож нигъхъ дхъ горшеныхъ себѣ. ̅. ̅. (za NTG τότε πορεύεται και παραλαμβάνει ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ ἐπτά)

Dobrom. Тѣгда идетъ и поиметь дрогъныхъ горше себе седмъ дхъ.

V Dobřejšově a Banickém evangeliu činí číslovka dojem dodatkového vysvětlení (po pauze), tedy ve smyslu „jiné duchy horší sebe, (a to) sedm“.

V rámci rozvitého atributu se setkáváme nejčastěji se změnou slovosledu v konstrukcích typu adjektivum a číslovka – ve zkoumaných evangeliích se to vyskytuje celkem osmkrát, kdežto v ostatních konstrukcích typu dvě adjektiva a adjektivum a zájmeno se změny objevují jednou a v konstrukci dvě zájmena dvakrát. Můžeme zobecnit, že ve většině příkladů, kdy je určované substantivum v cirkumpozici (mezi dvěma určujícími členy), se slovanský opisovač snažil nahradit tuto konstrukci nějakou jinou – s prepozicí nebo postpozicí všech determinujících členů (nezabýváme se nyní otázkou vzájemné polohy determinujících elementů) – je to další projev progresivní tendence ve slovanském slovosledu. V následující tabulce uvádím počty zájmen provedených změn:

Název evangelia	Počet provedených změn v rámci shodného atributu víceslovného
Mar.	1
Dobřejš.	0
Mir.	1
Grig.	1
Kjust.	1
Dobrom.	1
Vrač.	5
Ban.	2
Celkový počet	12

1.2. Postavení verba finita

Při zkoumání starých typů slovanské věty B. Havránek zjišťuje, že se slova ve větě vyznačovala značnou autonomností (to je v souladu s obecným předpokladem o tzv. komplexní autonomnosti slov ve větě ve flektivních jazycích) (Havránek 1973: 6). Tato autonomnost se týká především verba finita.

Autonomnost slovesa ve starých slovanských jazycích se projevovala v tom, že verbum finitum bylo častěji umísťováno na absolutní incipit věty; v současných jazycích je tomu jinak. Jde o typ Verbum – Subjekt – Objekt (V – S – O), pro stručnost tento typ redukuje na typ **Verbum – Nomen** (V – N), bez rozlišení subjektu a objektu. Slovosledný typ s počátečním postavením verba finita (typ V – N, např. Mar. Ja 18:2 **сѣвѣрааше сѣ нѣс тоу сѣ оученикы своими**, Vrač. Ja 18:25 **ѿврже сѣ онъ и рече. нѣсмь**) lze bezpečně předpokládat pro starší fáze vývoje slovanských jazyků. Je zvláště výrazně dosvědčen ve staré ruštině a ve starých jihoslovanských jazycích. Obdobně je tento typ doložen i v jiných starých indoevropských jazycích – ve vyprávěcím žánru staré řečtiny, menší měrou i v latině, běžný je v jazycích keltských (starých i moderních); lze jej též nalézt ve starých jazycích semitských (hebrejštině, aramejštině a arabštině) (Havránek 1971: 507). Jak již bylo zmíněno, později, ve 14.–15. století tento slovosledný model ustoupil s postupnou **racionalizací** neboli **evropeizací** (v Havránkově terminologii) slovanské věty ve prospěch slovosledného modelu **Nomen – Verbum** (N – V), a to zvláště v jazycích spisovných (Havránek 1958: 53, Havránek 1962: 69, Havránek 1971a: 505, Havránek 1971b: 127, Havránek 1973: 5). Iniciální poloha verba finita ve větném typu Verbum – Nomen se zachovala z dnešních slovanských jazyků jako varianta dnes základního typu Subjekt – Verbum finitum – Objekt v největší míře ve východoslovanských jazycích, nejméně naopak v západoslovanských (není pro ně typická, i když doložena je i v nich) (Bělíčová – Uhlířová 1996: 195).

Ve všech zkoumaných evangeliích lze tuto progresivní tendenci pozorovat. Postavení verba finita v strukturním typu Verbum – Nomen nebo Nomen – Verbum nebývá ve sledovaných památkách důsledně dodržováno. Kromě změn diachronních jsou zde i změny synchronní (např. z hlediska příslušnosti té které věty k určitému stylu). Naším cílem je zjistit, do jaké míry se novější slovosledný model Nomen – Verbum prosazoval v jednotlivých slovanských prepisech – zdali poměrně důsledně, nebo jen občas, sporadicky. Budeme také sledovat, jestli se archaičtější slovosledné schéma Verbum – Nomen zachovává i v pozdějších památkách; pokud ano, pokusíme se o vysvětlení tohoto jevu vzhledem k dalším faktorům (jakými jsou např. sémantická struktura věty, lexikální sémantika slovesa aj.).

1. Princip regresivního řazení větných členů

Na základě analýzy materiálu ze zkoumaných evangelií jsme zjistili, že postavení verba finita v antepozici je typické jak pro staroslověštinu, tak pro pozdější fáze vývoje jazyka (pro tzv. středobulharské období), a dokonce i pro současnou bulharštinu v tzv. **větech prezentačních** (v terminologii L. Uhlířové; Bělíčová – Uhlířová 1996: 184) neboli scénických, uváděcích, introdukčních, v širokém smyslu existenciálních: Mar. Mt 12:1 **Въ то врѣмѣ приде исъ сквозъ сѣбаниѣ. Оученици же его възааакаша сѧ.** Mar. Mt 24:1 **и ншедъ ѿс. и - цркве идѣаше. и пристъж пиша къ нему оученици его показати ему зѣданиѣ црквѣнаѣ.**

Incipitní postavení slovesa je zachováno rovněž v novobulharském překladu Nového zákona (velmi často např. na začátku jednotlivých kapitol), a to téměř všude tam, kde je ve staroslověnském textu ve větech tohoto typu sloveso rovněž na prvním místě:

Mar. Mt 8:1 **Съшедъшоу же ему съ горы. Въ слѣдъ его идъ народи мѣноси.**
Tento verš v současné bulharštině zní: *А когато слезе от хѣлма, последваха Го големи множества; srv. i srbsky *А кад сиђе с горе, за Њим иђаше народа много.*
Mar. Mt 17:3 **и се ависте сѧ имъ меси и нигѣ. Съ нимъ глѣща.***

Novobulharský překlad tohoto verše je: *И, это, явиха се им Моисей и Илия които разговаряха с Него; srbsky překlad zní: *И гле, указаше им се Мојсије и Илија који с Њим говораху.**

Lk 8:40 **бъистъ же егда възврати сѧ исъ приатгы-и народъ. бѣахъ во вси чахшге его.** Do současné bulharštiny je tento verš rovněž přeložen prostřednictvím slovosledného modelu V – N: *А когато се върна Исус, народът го посрещна радостно, защото всички Го чакаха; srv. srbsky *А кад се врати Исус срете Га народ, јеф Га сви очекуваху.**

Tyto prezentační věty fungují většinou jako věty, které text zahajují, i když není vyloučeno (jak je patrné z uvedených příkladů), že se můžou vyskytovat i uprostřed textu. Na základě sledování provedených slovosledných změn můžeme zobecnit, že tento model existuje převážně ve vyprávěcí, tedy epické části evangelního textu (tzv. **recit**), nikoli v kázáních (což vyplývá ze samotného charakteru obou těchto zmíněných textových typů).

Poloha verba finita na začátku věty může mít introdukční funkci ve větech zahajujících text nebo textový úsek ve všech slovanských jazycích. Iniciální poloha slovesa signalizuje, že text bude pokračovat, a v tomto smyslu má konektivní textovou funkci (Bělíčová – Uhlířová 1996: 186). Těchto introdukčních vět se nejčastěji užívá ve vyprávění, v nejčistší formě je nacházíme v lidovém, běžně mluveném jazyce; v pohádkách a v žánrech pohádky blízkých, které začínají slovesy s významem „žít“ a „být“ (č.: *Byl jednou jeden král a ten měl tři syny*, srb.:

Живео је некада један цар који је имао три сина, bulh.: *Имало едно време един цар, којто имал трима сина*) (Meillet – Vaillant 1924: 186, Mladenov 1929: 293, Mirčev 1958: 229, Havránek 1971a: 505). Věty tohoto typu nemohou text zakončovat (Arutjinova – Širjaev 1983), jejich nejobvyklejší funkcí je právě introduktivnost. Velmi často je na začátku těchto vět časové nebo místní určení, ale taková přítomnost cirkumstantů není obligatorní (Zlatanova 1990: 44). J. Firbas popisuje věty tohoto typu prostřednictvím abstraktní sémantické škály „scéna/kulisy – objevení/existence na scéně – jev objevující se/existující na scéně“ (Firbas 1992). Současná bulharština – výrazněji než ostatní slovanské jazyky – má tendenci klást na začátek věty podmět, což souvisí s historickým vývojem tohoto jazyka, přesněji se ztrátou nominální flexe a postupnou gramatikalizací slovosledu. Tato počátková (preverbální, za iniciálním cirkumstantem) poloha substantiva v bulharštině zdůrazňuje jeho syntaktickou funkci (BĚLIČOVÁ – UHLÍŘOVÁ 1996: 188, GEORGIEVA 1974).

Pro tento typ věty jsou typická slovesa, která patří do určitého sémantického okruhu. Jsou to slovesa, která konstatují existenci jevu (**БЪИТИ, ЖИТИ, ПРЪБЪИВАТИ** – bulh. *съм, живея, пребивавам* aj.) nebo svou sémantikou vyjadřují, že na komunikační scéně dochází ke změně: uvádějí jev na scénu (**ПРИИТИ, ЛАВИТИ СЪ, ДОНТИ, ВЪНИТИ** – bulh. *дойда, явя се, стигна, вляза* aj.), popř. konstatují mizení jevu ze scény (např. **ОТИТИ, ИЗИТИ** – bulh. *отиде, изляза* aj.). Je zajímavé, že slovanský opisovač se u tohoto typu vět někdy nedrží staroslověnského (a řeckého) textu (tam, kde je v něm použito z diachronního hlediska progresivnějšího slovosledného modelu Nomen – Verbum) a realizuje opačné slovosledné schéma s verbem finitem v antepozici. Tento jev můžeme chápat jako snahu o záměrnou archaizaci textu, nebo počítat s vlivem odlišné řecké předlohy; můžeme však též připustit, že ve slovanštině 13. a 14. stol. v tzv. prezentačních větách tento slovosled nebyl nijak příznakový (archaický), a právě proto byl v takovémto kontextu použit. Např. v Lk 5:13 se text Dobrejšova, Dobromirova ani Banického evangelia nedrží znění Mariánského čtveroevangelia a řeckého originálu (καὶ εὐθὺς ἦ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ’ αὐτοῦ), ale opisovač volí pro slovanský text slovosledný model Verbum – Nomen (**УТИДЕ ПРОКАЖЕННЕ УТЬ НЕГО**):

Lk 5:13

Mar., Mir., Kjust. **Ѥ простеръ ржкж коснж и рекъ хошгж очисти сѧ. Ѥ ѣвне проказа отиде отъ него.** (za NTG καὶ εὐθὺς ἦ λέπρα Ρψλθεν Ππ’ αέτοε)
Dobrejš., Dobrom., Ban. **простеръ ржкж коснж и рекъ хошж очисти сѧ. утиде прокаженне уть него.**

Tento slovosledný model (s počátečním slovesem v iniciačních formulích) je typický jak pro bulharské, tak pro srbské památky a objevuje se velmi často zpravidla při zpracování následujícího biblického příběhu, při nasazení nové tematické linie, tedy na počátku vyprávění, nového tematického pásma, respektive kapitol,

1. Princip regresivního řazení větných členů

„v toku vyprávění pak v místech tematických „švů“ následujících po tematickém řezu, při střídání scén nebo aktérů dialogu“ (Večerka 1984: 184). Velmi často je v takových případech v absolutním incipitu věty příslovečné určení místa:

Lk 8:22

Mar., Kjust., Dobrom., Ban., **Бысть же въ единъ отъ дънен. и ть вълѣзе въ коравъ. и оученици его. и рече къ нимъ прѣдѣмъ на онъ полъ езера.** (za NTG κατὰ ἀέτ^ς δυνύβη εκς πλοσον)

Mir. **Въ он. Вълѣзь исъ въ коравль. и оучници его. и рече к нимъ прѣидѣмъ на онъ полъ езера.**

Lk 8:1

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **Бысть же по томъ и ть прохощааше сквозѣ градъ и вси. Проповѣдаа и благовѣстоуа ѿ црствие бжие.** (za NTG καὶ αὐτὸς διώδευεν κατὰ πόλιν καὶ κώμην)

Mir. **Въ он. Прохощааше исъ сквозѣ градъ и вси. Проповѣдае и блговѣстюе ѿ црствие бжие.**

Ve středobulharských a srbských památkách i v těchto prezentačních větách však občas pozorujeme i odraz výše zmíněné evropeizace slovanské věty – v dalším uvedeném příkladu má gramatická reprezentace věty v Banickém evangeliu formu Nomen – Verbum za NTG ὅτι πολλάκις συνήχθη Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ostatní slovanské evangelní texty se drží struktury řeckého originálu:

Ja 18:2

Mar., Dobřejš., Mir., Dobrom., Vrač., **Вѣдѣаше же Июда иже и прѣдааше мѣсто. ѣко мъножицеи съвирааше сѧ исъ тоу съ оученикы своими.**

Ban. **Вѣдѣаше же Июда прѣдаж кго. Мѣсто то. многащи во тоу исъ съвирааше сѧ съ оученикы своими.**

Tendence k evropeizaci slovanské věty se odráží nejenom v tzv. prezentačních větách. Ve všech dalších typech vět⁸ je patrná výše uvedená progresivní tendence – v excerpovaných slovanských přepisech evangelia je přítomna záměna slovosledného modelu Verbum – Nomen za Nomen – Verbum, jinými slovy pozorujeme, že typ Verbum – Nomen je již v památkách ze 13. století na ústupu, že staré rukopisy se často odchyľují od řeckého textu kladením podmětu do čela věty nebo aspoň před sloveso (Horálek 1954: 222):

8 Nebudeme se zabývat otázkou sémantické stránky větných struktur; ze všech vět jsme vyčlenili jenom věty *prezentační*, protože jenom u tohoto typu vět se dal zpozorovat výskyt určitých slovosledných schémat, jejichž frekvence je mnohem vyšší než u ostatních typů vět.

Ja 18:25

Mar., Dobrejš., Dobrom., Ban. еда и ты отъ оученикъ его еси. **Онъ же отъврѣже сѧ** и рече нѣсмь.Vrač. еда и ты ѿ Ѹчнкъ его еси. **Ѹврѣже сѧ онъ** и рече. нѣсмь. (za NTG ἡρνήσατο ἐκεῖνος καὶ εἶπεν)

Mt 8:3

Mar., Grig. **И простеръ рѣкж нѣсъ коснѧ** и глѧ. хоциж ицисти сѧ. **И авие ицисти сѧ отъ проказы.**Mir., Ban. **И простеръ рѣкю косню нѣсъ** глѧ. хоциѹ очисти се. **И авие очисти се отъ проказы.** (za NTG καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἤψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς λέγων.

V Banickém a Miroslavově evangeliu tu navíc chybí podmět).

Slovesa, která mění svou pozici ve větě, není však možné rozdělit do nějakých sémantických skupin. Z tohoto hlediska jsou natolik rozmanitá, že je ve sledovaných evangelních přepisech nelze bezvýhradně a v úplnosti diferencovat.

Lk 15:16

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban., **и желаше насытити чрѣво свое отъ рожець ѡже ѣдѣахъ свинниѧ**. **И никтоже не даѣше ємоу.** (za NTG ἐκ τῶν κερατίων ὧν ἦσθιον οἱ χοῖροι)Dobrejš. **и желаше насытити сѧ ѿ рожець ѡже свинниѧ ѣдѣахъ**. **И никтоже не даѣше кмоу.**

Antepozici verba finita pozorujeme též v dalších verších, v nichž se většina excerpovaných evangelií přidržuje znění řecké předlohy, ve které je použito schématu Nomen – Verbum, V některých slovanských textech použil opisovač starší s4lovosledný typ Verbum – Nomen, což se možná dá vysvětlit jako snahu o záměrnou archaizaci textu:

Mt 26:34

Mar., Dobrejš., Vrač., Ban. рече ємоу нс. **Аминь глѧ тебѣ. ѣко въ сѧж ношть прѣжде даже кокоть не възгласитъ**. Три краты отъврѣжеши сѧ мене. (za NTG ἐν ταύτῃ τῇ βυκτί πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι)Mir. рече же ємоу нсѣ. **Аминь глѧ тебѣ. ѣко въ сию ноць прѣжде даже не възгласить кюрь**. Три крати Ѹврѣжеши се мене.

Mt 21:1

Mar., Ban. **и егда приближи сѧ въ ѣрсамъ. и приде въ витфаһниѧ. Къ горѣ елеонциѣ. Тъгда нс посѣла дѣва оученика своѣ.** (za NTG τότε Ἰησοῦς ἀπέστειλεν δύο μαθητάς)Mir. **Въ вн. егда приближи сѧ нсѣ въ ѣрмь. и приде въ витѣфаһнию. Къ горѣ елноньциѣ. Тъгда посѣла нсѣ два оѣчника своѣ.**

1. Princip regresivního řazení větných členů

Další uvedený verš Lk 11:11 je pozoruhodný tím, že progresivní tendence řadit, přesunout podmět do preverbální pozice v Dobrejšově a Banickém evangeliu porušuje stylistický obrat **hyperbaton** (neobvyklé pozměnění pořádku slov, sledující umělecký záměr), který byl použit v řeckém originálu a byl rovněž hojně používán jakožto prostředek vyššího stylu:

Lk 11:11

Mar., Dobrom., Vrač. **котерааго же отъ васъ ѿца въспроситъ снъ хлѣба. Ёда камень подастъ емоу.** (za NTG τίνα δε ἐξ ὕμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἀρτον)

Dobrejš., Ban. **котораго же васъ. Оу ѿца снъ аце проситъ хлѣба. Ёда камень подастъ емоу.**

Ve slovanských prepisech se občas setkáváme se slovoslednou a zároveň lexikální změnou – ve Vračanském evangeliu v Mt 8:15 je změněna jednak pozice verba finita – sloveso už není v antepozici (za NTG καὶ ἤψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός), jednak je použito jiného (intransitivního) slovesa – οὐστούδιτι místo tranzitivního **оставити**.

Mt 8:15

Mar., Mir., Grig., Ban. **і прикоснѣ сѧ рѣцѣ еѧ. і остави ѡгнь. і вѣста и слоужаше емоу.**

Vrač. **прикоснѣ сѧ рѣцѣ еѧ. огнь оустыде. і вѣстав'ши слоужаше емоу.**

Velmi často se setkáváme s odchylkami od slovosledu původního řeckého znění u sloves **решти, глаголати а отъвѣштати**, а to v takových případech, kdy tato slovesa jsou součástí určitých úvodních formulí na začátku verše, které se v evangeliích často opakují а předcházejí samotnému verši. Jsou to fráze typu **тъгда ѡсѣ рече; отъвѣштавъ ѡсѣ рече; и рече къ немоу мати его; отъвѣшта гъ къ немоу и рече** aj. Následují obvyčejně po příslovečném určení místa nebo času а slouží jako spojení mezi předcházejícím а následujícím textem:

Mt 26:55

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač. **Въ тъ часъ рече ѡсѣ народомъ. ѣко на разбойника ли изидете съ оржьемъ и дрѣкольми ѡти ма.** (za NTG Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς)

Ban. **Въ тѣи часъ ѡсѣ рече народомъ. ѣко на разбойника ли изыдосте. съ врѣжикѣмъ и дрѣколми жти мене.**

Mt 23:1

Mar., Dobrejš., Ban. **Тъгда ѡсѣ гла къ народомъ. и оученикомъ своимъ.** (za NTG Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν τοῖς ὄχλοις)

Vrač., Mir., Grig. **Въ. Врѣ. ГЛА ІСЪ КЪ НАРѠДОМЪ. И ОУЧНИКОМЪ СВОИМЪ.**

Je zajímavé sledovat, do jaké míry se v jednotlivých evangeliích opisovač držel stejného slovosledu těchto úvodních formulí, zahajujících tematicky nový úsek textu. Za povšimnutí stojí, že např. v Dobřejšově evangeliu dává slovanský opisovatel přednost archaičtějšimu typu slovosledu (s výjimkou Mt 23:1), pozorujeme zde slovosledné změny ve prospěch modelu Verbum – Nomen, i když je v řečtině (i ve staroslověnském textu) pořadí opačné (např. Mt 16:2 **и Ѡвѣща и с рече нмь** za NTG *ὁ δε ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς*). Je však také možné, že je to způsobeno vlivem odlišné řecké předlohy.). Naproti tomu v Banickém evangeliu pozorujeme opačnou tendenci – ve většině případů, když se přepis odchyľuje od textu Mariánského evangelia i řeckého originálu, zaujímá sloveso místo za podmětem (např. Mt 26:55, též Ja 8:12 **пакы же нмь ісь рече** za NTG *πάλιν οὖν αὐτοῖς ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς λέγων*). Obdobně jako u Dobřejšova evangelia by se i zde dalo uvažovat o vlivu eventuální jiné řecké předlohy.

Ve středobulharských a srbských památkách ze 13. a 14. století se rovněž setkáváme se změnou pozice slovesa **БЪТИ** v těch případech, kdy toto sloveso není součástí jmenně-slovesného predikátu, neplní funkci spony, ale vyjadřuje sémantický příznak existence, funguje jako skutečně plnovýznamové sloveso, jako tzv. **verbum existentiae**, které samo plní funkci slovesného přísudku (srov. Grepl – Karlík 1986: 252). Velmi často se ho používá v kombinaci s příslovečným určením místa. I v těchto příkladech pozorujeme jisté tĕhnutí ke slovoslednému schématu s antepozicí jména:

Mt 12:40

Mar., Mir., Grig. **Ѡко во бѣ нона въ чрѣвѣ китовѣ. Три дъни и три ношти.** (za NTG *ὡσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας*)

Ban. **Ѡкоже во ивна бгыстѣ въ чрѣвѣ китовѣ. Три дъни и три ноци.**

Ja 3:2

Mar., Mir., Vrač., Ban. **никтоже не можетъ знамении сиѡхъ творити. Ѡже ты твориши. Аште не бждетъ бѣ съ нимъ.** (za NTG *ἐὰν μὴ ἦ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ*)

Dobrom. **никтоже во не можетъ сиѡхъ знамении творити. Ѡже ты твориши. Аште бѣ не бждетъ съ нимъ.**

V posledním uvedeném verši je zřejmě rématem **вогъ**. Jeho nekoncové (ale středové) postavení v predikátu je kolokviálně běžné, zato incipitní postavení slova **вогъ** v Dobromirově evangeliu je subjektivní, a tedy emfatické.

1. Princip regresivního řazení větných členů

V dalším uvedeném verši byla nejspíše provedena sekundární archaizace slovenského slovosledu. Nelze ani vyloučit možnost, že **ВЪГТИ** zde tvoří syntaktickou jednotku s participiem (typ **ВЪАХЖ ВЪДАЩЕ**); vskutku nelze jednoznačně a s jistotou rozhodnout, zda jde o typ *Byli v té zemi, bdíce* s participiem přechodníkovým, nebo *Byli v té zemi bdící*, tj. *Bděli* (Večerka 1961: 95).

Lk 2:8

Mar., Dobřejš., Ban. **І ВЪАХЖ ПАСТЫРИ ВЪ ТОИЖДЕ СТРАНѢ. ВЪДАЩЕ И СТРѢГЖЩЕ СТРАЖЖ НОЩЪНЖЖ О СТАДѢ СВОЕМЪ.**

Dobrom. **І ПАСТОУСИ ВЪХЖ ВЪ СТРАНѢ ТОИ. ВЪДАЩЕ И СТРѢГЖЩЕ СТРАЖЖ НОЩЪНЖЖ О СТАДѢ СВОЕМЪ.** (za NTG και ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῆ αὐτῆ)

U slovesa **ВЪГТИ** se také setkáváme se slovosledem Verbum – Nomen ve slovenských přepisech za typ Nomen – Verbum v původním řeckém znění. Je to možná způsobeno snahou o záměrnou archaizaci textu, ale možná je i interpretace, že se tu pravděpodobně uplatňovaly i další faktory. Např. v následujícím verši je postverbální postavení nominální fráze v Dobřejšově evangeliu způsobeno pravděpodobnou snahou opisovače o konstrukční paralelismus se začátkem verše. Navíc **СРДЦЕ ВАШЕ** jako réma zaujímá ve znění Mar., Kjust., Dobrom., Vrač. a Ban. subjektivní (tj. emfatickou) pozici, kdežto jeho koncová pozice v Dobřejš. je bezpříznaková a réma působí citově vyrovnaněji a klidněji:

Lk 12:34

Mar., Kjust., Dobrom., Vrač., Ban. **ІДЕЖЕ БО ЕСТЬ СЪКРОВНИЩЕ ВАШЕ ТОУ И СРДЦЕ ВАШЕ ВЪДЕТЬ.** (za NTG ὅπου γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται)

Dobřejš. **ІДЕЖЕ БО ЕСТЬ СКРОВНИЩЕ ВАШЕ ТОУ ЕСТЬ СРЦЕ ВАШЕ.**

Často se setkáváme i se změnami pozice slovesa **ВЪГТИ** jakožto sponového slovesa v rámci sponově-jmenného (neboli slovesně-jmenného) predikátu (Grepč – Karlík 1986: 241) ve spojení s podstatným nebo přídavným jménem, které je nositelem věcného významu. Velmi často pozorujeme slovoslednou změnu v rámci samotného predikátu – oba konstituenty si svá místa vymění. Mnoho případů je zde nejistých, protože motivace odchylek od staroslověnského textu (resp. od řeckého originálu) není dostatečně jasná a množství odchylek je jen nahodilých, jak uvádí K. Horálek (Horálek 1954: 219). Poměr k řecké předloze je rovněž často nejasný, protože i v samotném originálu docházelo k hojnému kolísání:

Mt 18:1

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **КТО ОУБО ВОЛЕН ЕСТЬ ВЪ ЦРТВИ НѢВСЦѢМЪ** (za NTG τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν)

Dobřejš. **кто єсть болни въ цѣркви нѣснѣмь**

Takové kolísání v rámci samotného predikátu pozorujeme i tehdy, když v řeckém originálu nebylo použito sponového slovesa, např. řecký text v Mt 23:19 zní τί γὰρ μείζον, ale slovanské texty mají následující slovosled:

Mt 23:19

Mar., Grig. **что во єсть боле**

Ban., Mir. **что болен єсть**

O postavení slovesa **бѣти** jakožto sponového slovesa pojednáváme širěji v kapitole o rytmických faktorech, které mají vliv na slovosled ve větě.

Ve staroslověnských a pozdějších bulharských a srbských prepisech Nového zákona se slovanský text (co se týče konstrukcí Verbum – Nomen nebo Nomen – Verbum) většinou přidrží řeckého originálu. Když slovanský opisovač změnil původní slovosled, většinou se prosazuje novější slovosledný model Nomen – Verbum, ale setkáváme se též s případy, o kterých předpokládáme, že v nich jde o záměrnou archaizaci a stylizaci textu. Jsou to ty případy, kdy je ve staroslověnině i v řečtině text organizován podle modelu Nomen – Verbum, ale slovanský opisovač jej mění na typ Verbum – Nomen. Ve všech zkoumaných evangeliích se setkáváme s oběma typy změn, jenom v Kjustendilském jsme nezaznamenali žádný doklad na progresivní tendenci; změny v tomto evangeliu jsou jenom ve prospěch modelu s antepozicí verba finita. V ostatních středobulharských evangeliích je stav víceméně vyrovnaný, s mírnou převahou archaičtějších slovosledných konstrukcí v Dobřejšově evangeliu a s opačnou tendencí v Banickém evangeliu. V srbských památkách převažují slovosledné změny ve prospěch starších slovosledných konstrukcí, ale objevují se i změny odrážející zmíněné nové tendence.

Můžeme tedy zobecnit, že slovosled ve zkoumaných evangeliích ve všech typech vět se postupně racionalizuje (v Havránkově terminologii), více se však drží modelu Verbum – Nomen pod vlivem řeckého originálu. Statistické údaje v uvedené tabulce nezahrnují údaje o postavení slovesa **бѣти** jakožto sponového slovesa. Údaje o frekvenci slovosledných změn v rámci sponově-jmenného predikátu budou uvedeny v kapitole o rytmických faktorech.

1. Princip regresivního řazení větných členů

Název evangelia	Počet provedených změn Typ Verbum - Nomen v řečtině se mění v typ Nomen - Verbum v slovanském textu	Počet provedených změn Typ Nomen - Verbum v řečtině se mění v typ Verbum - Nomen v slovanském textu
Mar.	1	3
Dobřejš.	3	7
Mir.	1	6
Grig.	1	2
Kjust.	0	2
Dobrom.	2	1
Vrač.	4	4
Ban.	5	4
Celkový počet	17	29